

U D R U Ź E N J E
MREŽA POLICIJSKIH
SLUŽBENICA

Priručnik o postupanju policijskih službenika/ca u slučajevima nasilja nad LGBTI osobama

Zločini iz mržnje

Indikatori za
prepoznavanje
predrasude kao
motiva

Impressum:

Izdavač: Udruženje „Mreža policijskih službenica“

Tina Ujevića 1

71000 Sarajevo

www.udruzenjemps.ba

Urednica: Kristina Jozić

Autori/ce: Kristina Jozić, Aida Cacan, Marija Lučić Ćatić i Jozo Blažević

Recenzent: Haris Halilović

Lektura i korektura: Dragana Bjelica-Todorović

Prelom i dizajn: Ermex d.o.o.

Fotografije: Povorka ponosa BiH

Štampa: Ermex d.o.o. Istočno Sarajevo

Tiraž: 100 primjeraka

Mjesto i godina: Sarajevo, 2020.

Ovaj dokument nastao je u sklopu projekta „Zaštita ljudskih prava: Jačanje kapaciteta policijskih agencija u zaštiti prava LGBTI osoba“, koji je finansiran grantom Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država (Department of State). Mišljenja, nalazi i zaključci koji su ovdje navedeni pripadaju autorima/icama i ne odražavaju nužno mišljenja, nalaze i zaključke Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država.

SADRŽAJ

UVOD	7
TERMINOLOGIJA	9
Osnovni pojmovi – LGBTI	9
Seksualna orijentacija	9
Rodni identitet	10
Interspolnost	11
Homofobija, transfobija, stereotipizacija i diskriminacija	12
Najčešće zablude	13
STANJE LJUDSKIH PRAVA LGBTI OSOBA U BiH	15
Svakodnevnicu LGBTI osoba u BiH	15
Početak rada policijskih agencija i pravosuđa na ljudskim pravima LGBTI osoba i izazovi u radu	15
Institucionalno kršenje ljudskih prava LGBTI osoba	16
Statistički pregled stanja prava LGBTI osoba – podaci SOC-a	18
ZLOČIN IZ MRŽNJE	23
Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje	23
Pravno reguliranje zločina iz mržnje i govora mržnje u Bosni i Hercegovini	24
Krivičnopravno reguliranje	24
Mržnja kao kvalificirani oblik	26
Mržnja kao otegotna okolnost	26
Drugi propisi	27
ISTRAŽIVANJE I DOKAZIVANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE	29
Detektirane poteškoće i smjernice za prevazilaženje istih	29
Indikatori za prepoznavanje predrasude kao motiva	29
BLAGOVREMENOST U POSTUPANJU I PRIKUPLJANJE DOKAZA	33
Dokazi mržnje/predrasude	33
Istraga drugih okolnosti	35
Nasilje u porodici	36
Podnošenje izvještaja	36
Preporuke za policijske agencije za unapređenje sistema vođenja i upravljanja predmetima nasilja nad LGBTI osobama	37
LITERATURA	39
RECENZIJA	41

Priručnik o postupanju policijskih službenika/ca u slučajevima nasilja nad LGBTI osobama

Sarajevo, 2020.

UVOD

Društvo u Bosni i Hercegovini još uvijek karakterizira visok stepen homofobije, bifobije i transfobije, što je najvećim dijelom rezultat neinformiranosti o homoseksualnosti, biseksualnosti, transrodnosti i interspolnosti, ali i pretpostavke da je to nešto što dolazi sa Zapada i što ne postoji u našem društvu. U takvom okruženju LGBTI osobe, bez obzira da li je njihova seksualnost i/ili rodni identitet javno poznat ili ne, svakodnevno žive ili se susreću sa stereotipima i predrasudama koje su zasnovane na njihovoj seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i spolnim karakteristikama, zbog čega su LGBTI osobe izložene stalnoj diskriminaciji i ugrožavanju osnovnih ljudskih prava. Nerijetko se dešava da te predrasude budu motiv za izvršenje krivičnih djela prema LGBTI osobama, a da takve radnje ne budu kvalificirane kao krivična djela počinjena iz mržnje, iako sadrže sve elemente navedenih krivičnih djela. Nekada je razlog takvog postupanja needuciranost policijskih službenika/ca ili tužitelja/ica, neposjedovanje znanja za istraživanje i dokazivanje istih ili neprepoznavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje, a nekada neprofesionalan pristup, odnosno želja da se konkretan predmet što brže i jednostavnije okonča pa se krivično djelo kvalificira kao „obično“ djelo.

Naime, procjenjuje se da homoseksualne osobe čine od 3% do 12% svjetske populacije, pa nema razloga da ih ne bude u Bosni i Hercegovini. Međutim, s obzirom na ukupnu ksenofobičnost društva, inertnost i nedovoljnu zainteresiranost institucija, kao i slabu implementaciju zakona koji bi štitili njihova prava, osobe homoseksualne orijentacije, transrodnog identiteta i interspolnih karakteristika u BiH spadaju u najmanje vidljivu grupu građanki i građana, koja je izložena diskriminaciji i nasilju.

U takvom okruženju, policija ne može da osigura pravdu i zaštitu žrtve, pridobije povjerenje zajednice, niti doprinese pravедnoj i transparentnoj primjeni nacionalnih zakona za sprečavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

Također, nevladine organizacije zabilježile su značajan broj slučajeva nasilja nad LGBTI osobama koji nisu prijavljeni policijskim organima zbog nepovjerenja LGBTI osoba prema ovim strukturama, a razlog je nedostatak senzibiliteta policijskih službenika/ca, nestručnost, neprofesionalizam, u čijoj osnovi veoma često leže lične predrasude ovlaštenih službenih osoba.

Imajući u vidu naprijed navedeno, važno je da se LGBTI osobe integriraju u sve društvene tokove i da se prepoznaju njihove potrebe, kako bi bili u mogućnosti uživati sva zagwarantirana osnovna ljudska prava. Nikako ne treba ignorirati njihovu egzistenciju u bh. društvu, krijući se iza zavjese tradicije, licemjernih vrijednosti ili konzervativnih stavova koji ne uvažavaju potrebe tih osoba.

Bitno je istaći da je proteklih godina značajan broj policijskih službenika/ca i tužitelja/ica, prisustvovao edukacijama na temu zločina iz mržnje i ostvarena dobra saradnja sa nevladinim i međunarodnim organizacijama u našoj zemlji koje se bave ovim pitanjima, a posebno sa Sarajevskim otvorenim centrom (SOC) koji je u najvećem broju slučajeva inicirao te aktivnosti. Ipak, potrebno je naglasiti da nisu sve policijske agencije u BiH podjednako učestvovala u ovakvim sadržajima, a određeni primjeri iz prakse pokazuju da je potrebno još mnogo raditi na suzbijanju nasilja nad LGBTI osobama, o čemu ćemo više govoriti u okviru Priručnika.

Imajući u vidu navedeno, Udruženje „Mreža policijskih službenika“ proteklih godina bavilo se problematikom zaštite prava LGBTI osoba, a posebno u smislu istraživanja i dokazivanja krivičnih djela počinjenih iz mržnje, u okviru čega je identificiran niz manjkavosti u postupanju policije kada je u pitanju ovaj segment. Zbog toga smo se odlučili na realizaciju projekta „Zaštita ljudskih prava: Jačanje kapaciteta policije u zaštiti prava LGBTI osoba“, koji se provodi uz podršku Ambasade Sjedinjenih Američkih Država. Projekat je koncipiran na način da su u okviru prve faze održane dvije edukacije za policijske službenike/ce iz cijele BiH, kojim je prisustvovalo oko 80 ovlaštenih službenih osoba. Cilj navedenih radionica bio je povećanje senzibiliteta policije u radu sa LGBTI osobama, prepoznavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te blagovremeno istraživanje i dokazivanje ovih krivičnih djela. Druga faza projekta se odnosi na izradu Priručnika i njegovu distribuciju policijskim agencijama u BiH.

Kroz višegodišnje policijsko iskustvo, te zaključke sa realiziranih radionica, došli smo do saznanja da policijski službenici u BiH još uvijek nisu u dovoljnoj mjeri senzibilizirani za konkretnu problematiku. Nerijetko se dešava da javno iznose lične stavove o homoseksualnosti i biseksualnosti kao „abnormalnim pojavama“, što je najvećim dijelom posljedica neinformiranosti i duboko ukorijenjenim patrijarhalnim obrascima ponašanja. To je apsolutno neprihvatljivo imajući u vidu činjenicu da ovlaštene službene osobe treba da budu u službi zaštite svih građana i građanki bez ispoljavanja predrasuda prema bilo kome.

Zaključujemo da su poštivanje i osiguravanje prava i sloboda lezbejki, gej muškaraca, biseksualnih, transrodnih i interspolnih osoba u Bosni i Hercegovini i dalje na izrazito niskom nivou. Iako je u posljednjih nekoliko godina unaprijeđen pravni okvir (krivični zakoni entiteta, Zakon o zabrani diskriminacije BiH) kojim se štiti i osigurava ravnopravnost ljudskih prava LGBTI osoba, unatoč tome govor mržnje, diskriminacija i nasilje nad LGBTI osobama u BiH i dalje su prisutni, dok sistemski reakcija na ovo često izostaje.

S tim u vezi, u okviru prvog poglavlja Priručnika fokusirali smo se na osnovne pojmove i pojašnjenja terminologije u vezi sa LGBTI populacijom kako bismo pružili osnovne informacije policijskim službenicima/ama i doprinijeli razbijanju predrasuda prema LGBTI osobama. U okviru drugog poglavlja govorimo o stanju prava LGBTI osoba u našoj zemlji, najčešćim problemima, izloženosti diskriminaciji i krivičnim djelima, a u okviru trećeg i četvrtog poglavlja o zakonskoj regulativi i konkretnoj ulozi policije u zaštiti prava LGBTI osoba, odnosno

istraživanju i dokazivanju krivičnih djela koja se mogu podvesti pod zločine iz mržnje. U okviru toga, posebna pažnja posvećena je specifičnostima ovih krivičnih djela i teškoćama koje se pojavljuju prilikom njihove kvalifikacije i provođenja istražnih radnji.

Iako je u proteklom periodu sačinjen određen broj priručnika od strane domaćih nevladinih i međunarodnih organizacija u BiH kojim se tretira problematika zločina iz mržnje, specifičnost ovog Priručnika je što je usmjeren na zločine iz mržnje prema LGBTI osobama. Prilikom izrade koristili smo ranije iskustvo, zaključke i impresije sa realiziranih edukacija, te smo se potrudili da uradimo sažet i pregledan priručnik koji će biti pomoć svakoj ovlaštenoj službenoj osobi prilikom susreta sa slučajem ugrožavanja prava LGBTI osoba. Također, ovaj Priručnik će doprinijeti razbijanju predrasuda o LGBTI osobama koje su duboke prisutne u našem društvu pa, nažalost, tako i u redovima policije. Cilj Priručnika je da pruži osnovne informacije koje će pomoći ovlaštenim službenim osobama u svakodnevnom radu, unaprijediti pristup žrtvi i povećati senzibilitet u postupanju. Također, pomoći će u kvalificiranju krivičnih djela počinjenih iz mržnje, prikupljanju dokaznog materijala i u konačnici procesuiranju počinitelja a dugoročno sprečavanju nasilja nad LGBTI osobama.

Konačni cilj je povećanje senzibiliteta policije u radu sa LGBTI osobama, prepoznavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te njihovo blagovremeno istraživanje i dokazivanje, odnosno jačanje kapaciteta policije u borbi protiv nasilja nad LGBTI osobama.

Bitno je naglasiti da će jačanje kapaciteta policije u borbi protiv nasilja nad LGBTI osobama doprinijeti povećanju povjerenja u policijske strukture i većem broju prijavi krivičnih djela, a uspješne istrage i procesuirana krivična djela preventivno će uticati i na potencijalne počinioce.

Imajući u vidu činjenicu da zločini iz mržnje šalju snažnu poruku netrpeljivosti i izazivaju veliki strah u zajednici prema kojoj su usmjerene, kao i da ova krivična djela imaju tendenciju eskaliranja, država mora da reagira odmah i pruži odgovarajuću zaštitu LGBTI osobama, istraži krivična djela i procesuirana počinioce.

TERMINOLOGIJA

Osnovni pojmovi – LGBTI

Da bi policijski službenici/e profesionalno odgovorili na potrebe LGBTI žrtava krivičnih djela počinjenih iz mržnje, bitno je da ovladaju osnovnim pojmovima i vještinama identificiranja LGBTI osoba, karakteristikama diskriminatorskog ponašanja i elemenata krivičnog djela počinjenog iz mržnje.

Radi lakšeg razumijevanja cijele problematike, u okviru prvog poglavlja objasniti ćemo glavne pojmove seksualne orijentacije, rodnog identiteta i rodne ekspresije s ciljem usvajanja relevantne terminologije koja se odnosi na LGBTI zajednicu. Također, govorit ćemo o osnovnim pojmovima u vezi sa negativnim i diskriminatorskim razmišljanjem i ponašanjem prema LGBTI osobama, budući da homofobija, bifobija, transfobija, stereotipizacija i diskriminacija LGBTI osoba predstavljaju osnov za većinu krivičnih djela počinjenih iz mržnje nad LGBTI osobama.

Iako je većina upoznata sa nekim terminima koji se često koriste za LGBTI osobe, npr. homoseksualac, biseksualac, peder, lezbača, lezba, homiđ i sl, te termine nije korektno

koristiti jer su neprimjereni, ne odgovaraju terminima koje same LGBTI osobe koriste za sebe, nisu rodno osjetljivi i zanemaruju seksualni identitet.

Poznavanje terminologije važno je kako bismo se obraćali osobi s maksimalnim poštovanjem, a to možemo uraditi samo ako poštujemo njen identitet i samoodređenje. Stoga, treba izbjegavati termine poput „homoseksualna osoba“, te se obraćati ljudima onako kako se identificiraju: gej/lezbejka i sl.

U javnom predstavljanju i zagovaranju ljudskih prava osobe koje su drugačije seksualne orijentacije, rodnog identiteta i/ili spolnih karakteristika, većina stanovništva često koristi skraćenicu LGBTI. To je sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile:

L – lezbejke, tj. žene koje seksualno i/ili emotivno privlače isključivo druge žene;

G – gej, tj. muškarce koje seksualno i/ili emotivno privlače isključivo drugi muškarc;

B – biseksualne, tj. osobe koje seksualno i/ili emotivno privlače osobe oba spola, što znači da biseksualna osoba može biti i muškarac i žena kojeg/u privlače osobe i muškog i ženskog spola;

T – transrodne, tj. osobe čiji rodni identitet ili rodna prezentacija nije u skladu sa općeprihvaćenim rodnim ulogama koje je društvo dodijelilo ženama, odnosno muškarcima);

I – interspolne, tj. osobe čije spolne karakteristike, uključujući hromosome, gonade i genitalije, odstupaju od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela).

Posljednja dva termina ćemo detaljnije objasniti u nastavku teksta.

Seksualna orijentacija

Seksualna orijentacija definira se kao obrazac emotivne i/ili seksualne privlačnosti prema drugim osobama. Postoje tri vrste seksualne orijentacije:

- homoseksualnost ili istospolna orijentacija – emotivna i/ili seksualna privlačnost prema osobama istog spola;
- heteroseksualnost – emotivna i/ili seksualna privlačnost prema osobama suprotnog spola;
- biseksualnost – emotivna i/ili seksualna privlačnost prema osobama oba spola.

Osobe istospolne orijentacije nazivaju se lezbejkama (žene), gejevima ili gej muškarcima, a osobe biseksualne orijentacije nazivaju se biseksualnim osobama (mogu biti i žene i muškarc).

Bitno je istaći da je Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) uklonila homoseksualnost iz svoje klasifikacije bolesti

1990. godine, a u Sjedinjenim Američkim Državama homoseksualnost je već od 1974. godine uklonjena iz klasifikacije mentalnih bolesti (Sarajevski otvoreni centar, 2017).

Medicinski i naučni stav je da su homoseksualnost i biseksualnost normalne varijacije ljudske seksualnosti, kao i heteroseksualnost. Homoseksualnost nije bolest i ne može se liječiti. Kao što heteroseksualna orijentacija nije pitanje izbora, nije ni biseksualna i homoseksualna. Jedina razlika između heteroseksualnih i homoseksualnih, odnosno biseksualnih osoba je u tome što su homoseksualne i biseksualne osobe često dovedene u situaciju da se moraju sakrivati ili ni same ne mogu prihvatiti vlastitu seksualnu orijentaciju zbog stavova društva u kojem žive, dok heteroseksualne osobe to ne moraju.

Tačan udio populacije koja je lezbijске, gej ili seksualne orijentacije nije poznat. Procenti se razlikuju od istraživanja do istraživanja. Prijavljene cifre se razlikuju zavisno od

kulturoloških normi, vjerskih uvjerenja i općeg nivoa društvene prihvaćenosti. Iako precizne brojke ne postoje, poznato nam je da udio lezbejki, gejeva ili biseksualnih osoba u populaciji nije zanemarljiv. Čak i niski procenti, kao što je 3%, znače da se radi o preko 220.000.000 ljudi (Perry & Franey, 2019).

Na svim kontinentima, osobe homoseksualne i biseksualne orijentacije čine vrlo značajnu manjinsku grupu.

Rodni identitet

Rodni identitet je dio identiteta i odnosi se na društvenu i ličnu percepciju svake osobe o pripadanju ili odstupanju (nepripadanju) od vlastitog biološkog spola. Rodni identitet tiče se svakog ljudskog bića i prevazilazi binarni koncept muškog i ženskog.

Rod i spol

Da bismo razumjeli transrodnost, potrebno je da sagledamo i definiramo pojam roda i spola iz drugačijeg ugla. Većina definicija spola i roda, poput one koja postoji u Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH¹, rod posmatra kao društvenu kategoriju koja podrazumijeva određene norme ponašanja, uloge karakteristične za muškarce i žene, a spol je biološka kategorija sa kojom se ljudska bića rađaju, koju definiraju muške i ženske spolne karakteristike² i koja je nepromjenljiva. Ovo stanovište naglašava binarnost spola i roda, odnosno postojanje isključivo ženskog (F) i muškog (M) spola, odnosno muškaraca i žena kao dvije jedine moguće rodne kategorije. Ovakva podjela ponekad onemogućava individualne spolne/rodne slobode, odnosno prava na samoidentifikaciju, pa je često osnova diskriminacije i neravnopravnosti.

Transrodne studije naglašavaju da rod i spol nisu binarne kategorije, ne postoje isključivo „muško“ i „žensko“, odnosno „muškarci i „žene“. Između ove dvije tačke nalazi se niz varijacija u shvatanju roda i spola. Rod je identitet koji definiramo sami a način na koji se mi sami rodno identificiramo ne mora da se poklapa sa spolom koji nam je određen rođenjem (Banović, Čaušević, Dekić & Finn, 2015). Također, ne govorimo samo o muškom i ženskom spolu, već i o interseks/interspolnim osobama koje se rađaju sa atipičnim spolnim karakteristikama, o čemu ćemo više govoriti nastavku.

Rodne uloge su zbir karakteristika, odnosno ponašanja, stavovi, aktivnosti, obaveze i očekivanja koje određeno društvo zahtijeva od „muškaraca“, odnosno „žene“. Rodne uloge su promjenljive i ovisne o vremenu i prostoru u kojem živimo. Prije sto godina na našim prostorima bilo je posve nezamislivo da žene rade kao građevinarke, arhitektice, vozačice, dok se danas svakodnevno susrećemo

sa slučajevima da se ovim zanimanja bave žene. Također, prije sto godina bilo je nezamislivo da muškarac čuva djecu, obavlja kućne poslove, dok danas muškarci mogu koristiti porodijski dopust umjesto žene, a kućni poslovi su mnogima dio svakodnevnice.

Kao što vidimo, nekada je rodna uloga žene bila da se brine za kuću i djecu, a muškarca da obavlja razne poslove i zarađuje novac. Vremenom su se te rodne uloge promijenile i još uvijek se mijenjaju. S druge strane, u nekim zemljama je ženama još uvijek zabranjeno hodati ulicom bez pratnje oca, brata ili muža ili njihovog dopuštenja da hodaju uz prisustvo nekog drugog muškarca. Žene ne smiju ići same u restorane ili posjećivati ustanove kulturne, a u nekim zemljama je zakonom propisano nošenje burke. Dakle, rodne uloge su itekako fleksibilne, promjenljive i ovisne o društvenom, kulturnom i vremenskom kontekstu.

Transrodnost se odnosi na osobe čiji rodni identitet ili rodna prezentacija nije u skladu sa općeprihvaćenim rodnim ulogama koje je društvo dodijelilo ženama ili muškarcima. To je sveobuhvatni termin i označava sve osobe koje odstupaju od tradicionalnih rodni uloga.

Dakle, transrodne osobe su osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet drugačije od spola koji im je pripisan pri rođenju, i mogu se identificirati kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo. Dakle, taj identitet ne mora biti usklađen sa njihovim spolom. Transrodnost uključuje: transvestitiju³, Cross-dressing⁴ i Drag⁵.

Kao i kod seksualne orijentacije, teško je odrediti tačan broj osoba koje se identificiraju kao osobe čiji se rodni identitet i spol određen na rođenju ne poklapaju.

Prema nekim procjenama radi se o 0,3% do 3% populacije (Office for Victims of Crime, 2014). S obzirom na društvenu stigmatu i rasprostranjenu diskriminaciju transrodnih osoba, mjerenje populacije je teško provesti.

Transeksualnost se odnosi na osobe koje žele modificirati spol u kojem su rođene, odnosno svoje tijelo fizičkim i/ili hormonskim terapijama i hirurškim operacijama modificirati, kako bi usaglasile rodno izražavanje sa vlastitim rodni identitetom. Transeksualne osobe su osobe koje imaju namjeru prilagoditi pripisani spol vlastitom rodni identitetu, osobe koje su djelomično ili potpuno modificirale svoje tijelo fizički i/ili hormonskom terapijom i operacijama i osobe koje su u potpunosti prilagodile spol. Kompleksni proces prilagođavanja spola, prelaz iz spola koji je osobi dodijeljen rođenjem u spol koji osjeća kao svoj, naziva se tranzicija.⁶

U našoj zemlji zakon dozvoljava promjenu spola, u smislu hormonske terapije i hirurške intervencije, ali zdravstvene ustanove u BiH još uvijek nemaju adekvatne kapacitete koji bi odgovorili na takve zahtjeve pacijenata, pa se osobe koje

1 Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, prečišćeni tekst, „Službeni glasnik BiH“, br. 32/10.

2 Pod spolnim karakteristikama obično se podrazumijevaju gonade (spolne žlijezde, odnosno testis i jajnici), hormoni (estrogen, testosteron, androgen), hromozomi (XX, XY), spolni organi.

3 Transvestitija – transvestitkinje/transvestiti su osobe koje vole da nose odjeću drugog spola. Transvestitija, tj. preoblačenje, nije povezano sa seksualnom orijentacijom osoba koje se preoblače.

4 Cross-dressing je povremeno oblačenje odjeće koja je tradicionalno dodijeljena drugom spolu. Cross-dresser osobe su obično zadovoljne svojim pripisanim spolom, a odjeću suprotnog spola oblače iz nekih drugih razloga (vlastito nezadovoljstvo, umjetničke svrhe, itd.).

5 Drag je termin koji se odnosi na kostime i prerusavanje u odjeću drugog spola ili roda, koji obuhvata drag queens – muškarce koji simuliraju žene i drag kings – žene koje simuliraju muškarce.

6 Ovaj proces uključuje psihološku i/ili psihijatrijsku procjenu, terapiju hormonima, nadgradnju ili izgradnju sekundarnih spolnih obilježja, život u drugom rodni identitetu i operativne zahvate prilagođavanja spola. Uključuje i promjenu imena na legalno dokumentiran način u državama u kojima je to moguće. Tranzicija ne mora uključivati sve nabrojane dijelove, nego se osoba može odlučiti npr. samo za terapiju hormonima.

se odluče za tranziciju najčešće upućuju u inostranstvo. Aktuelno zakonodavstvo dozvoljava promjenu imena transeksualne osobe, ali ne dozvoljava promjenu spola u ličnim dokumentima, osim ako osoba nije prošla cijeli proces tranzicije.

Transeksualne osobe često su izložene nasilju i diskriminaciji zbog neprihvatanja prava pojedinca na ličnu koncepciju rodnog identiteta. One su izložene diskriminaciji jer njihov identitet nije u skladu, u društveno prihvaćenom smislu, sa spolom koji im je pripisan rođenjem. Transeksualne osobe mogu biti:

- Transseksualni muškarci (skraćeno trans muškarci i female to male FTM/F2M) – pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od ženskog ka muškom;
- Transseksualne žene (skraćeno trans žene ili male to female – MTF M2F) – pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od muškog ka ženskom.

Ime i spol označeni na ličnoj karti (ili nekom službenim dokumentu) ne moraju se podudarati sa identitetom osobe. Stoga kod transrodnih i transeksualnih osoba trebamo voditi računa da se osobi obraćamo u onom rodu u kojem sebe vide: muškom, ženskom ili gramatički neutralnom.

Pristup ljudima kojim pokazujemo poštovanje prema seksualnom i rodnom identitetu osobe, uzimajući u obzir način na koji same sebe identificiraju, otvara prostor povjerenju u službenu osobu, te olakšava komunikaciju. Osobe koje prijavljuju nasilje, kao i svjedoci, na ovaj način dobivaju svojevrsnu podršku od policijskih službenika/ ca što doprinosi razrješenju tog pojedinog slučaja, ali i ohrabriranju na prijavljivanje nasilja općenito.

Interspolnost

Spolne karakteristike mogu biti primarne i sekundarne. Primarne spolne karakteristike podrazumijevaju one s kojima se rađamo, dakle, hromozome, spolne hormone, spolne žlijezde, te vanjske i unutrašnje genitalije. Sekundarne spolne karakteristike podrazumijevaju one koje su vidljive na tijelu i razvijaju se kasnije s dostizanjem spolne zrelosti, kao što su razvoj grudi, rast dlaka na licu i tijelu, promjena glasa itd. Spolne karakteristike obično se dijele na muške i ženske. Odstupanje od spolnih karakteristika od tipične binarne podjele na muške i ženske naziva se interspolnost i ona može imati različite oblike.

Varijacije u spolnim karakteristikama nemaju veze sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom, iako se sva ta tri nivoa prepliću u formiranju ličnosti osobe. Ipak, samom terminu LGBT dodato je i peto slovo, slovo I, tako da se sve češće upotrebljava termin LGBTI, gdje I označava upravo interspolne osobe. Međutim, interspolnost nije nužno povezana sa identitetom ili samopercepcijom, već se uglavnom odnosi na fizičke aspekte tijela.

Interspolnim osobama⁷ smatraju se osobe čije spolne karakteristike, uključujući hromozome, gronade i genitalije, odstupaju od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela. Interspolne osobe, kao i muške i ženske osobe, imaju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Dakle, to su osobe koje ne ispunjavaju medicinske i društvene norme tzv. ženskih i muških tijela. Jednostavna radna definicija interspolnih osoba je da su „interspolne osobe interspolne jer njihove urođene spolne karakteristike su ili i ženske i muške istovremeno, ili ni potpuno ženske ni potpuno muške ili ni ženske ni muške“.

Interspolna osoba je takva rođena i interspolne razlike mogu biti vidljive po rođenju. Neke interspolne karakteristike postaju vidljive u pubertetu ili pri pokušaju začeca ili sasvim slučajno. U drugim slučajevima, interspolnost se otkriva tokom obdukcije.

Značajna razlika između interspolnih i transrodnih osoba je da interspolne osobe često doktori identificiraju kao takve u ranom djetinjstvu ili u adolescentskoj dobi. Često se obavlja hirurški zahvat na njihovim genitalijama, ili im se reproduktivni organi vade dok još nisu dovoljno stari da daju pristanak. Najniži statistički udio kada se govori o interspolnim osobama je jedan na 200 (0,5% rođenih). Različite organizacije, kao što je UN, govore o procentima do 1,7 %. Tako su interspolne razlike češće od gluhoće od rođena i čak jednako česte kao crvena kosa (Perry i Franey, 2019).

Kao što smo već pomenuli, transrodne i interspolne osobe u BiH mogu biti označene samo kao muškarci ili žene. Dakle, u našoj zemlji još uvijek nema treće oznake spola u ličnim dokumentima. Ne postoji opcija „drugo“, „X“, „neodređen“, „neutralan“, „oboje“ ili prazan prostor, kao što je to regulirano u nekim zemljama, o čemu ćemo više govoriti u nastavku teksta. Iako se tako ne osjećaju, u formalnom smislu su prisiljene biti nešto što nisu. Zbog neinformiranosti, u BiH se često javno ispoljavaju kritike i predrasude prema rješenjima u drugim zemljama kada je u pitanju ova problematika pa se takva rješenja označavaju kao neki vid pomodarstva, što još više upućuje na potrebu edukacije i podizanja svijesti o ovoj problematici.

Kada je u pitanju BiH, u skladu sa trenutnim zakonskim rješenjima, lični dokumenti se mogu promijeniti samo ukoliko se izvrši potpuno prilagođavanje spola. S druge strane, ne postoji medicinski tim koji može uraditi operaciju takve vrste, a zdravstveni sistem ne pokriva troškove operacije u drugoj državi. Upravo zbog nereguliranog pravnog i zdravstvenog sistema u ovom slučaju, transrodne i interspolne osobe žele mogućnost promjene dokumenata bez obzira da li su uradili potpunu promjenu spola. U suprotnom slučaju potrebno je osposobiti medicinski tim u svakoj državi ili omogućiti refundiranje troškova operacije u nekoj drugoj.

U Srbiji i Crnoj Gori proteklih godina predstavljeni su prijedlozi zakona o rodnom i spolnom identitetu, koji predviđaju rješenje problema s kojim se susreću interseksualne osobe i transrodne osobe, kao što je mogućnost uvođenja nove oznake spola i dr.

Ove odredbe na pragu su sličnih zakonskih rješenja u zemljama EU koje ostavljaju mogućnost roditeljima interspolne djece kao zakonskim zastupnicima da npr. nakon rođenja djeteta u rodni list ne upisuju oznaku spol djeteta do navršene treće godine života kao što je slučaj u Francuskoj. Finska i Portugal su ostavili mogućnost da se oznaka spola djeteta uopće ne upisuje, odnosno zakon ne daje nikakvu vremenske odrednicu za upis oznake spola u slučajevima kada se spol novorođenčeta ne može jasno utvrditi. U Njemačkoj je praksa da se u izvodu iz matične knjige rođenih pored oznake spola za muškarca ili ženu odluče za treću opciju kao novi status za spol djeteta „neodređen“, „blank“ sex category ili „beides“. Luksemburg i Malta, također, ostavljaju mogućnost da se u izvodu iz matične knjige rođenih ne upiše oznaka za spol djeteta odmah nakon rođenja, već se ta odluka može donijeti i kasnije. Danska od 2014. godine u svom Zakonu o rodnom identitetu omogućava osobama starijim od 18 godina da izvrše promjenu spola u ličnim dokumentima samo na osnovu njihove izjave o spolu, bez potrebe za bilo kakvim zvaničnim dokumentom. Države kao što su Australija, Malezija, Nepal, Novi Zeland i Južna Afrika već godinama imaju „X“ kao oznaku za treći spol, dok u Indiji u pasošima pored oznaka za muški i ženski spol postoji i polje za oznaku „drugi“ – „other“.

Navedena rješenja omogućuju trans i interspolnim osobama dostojanstven, ispunjen život, u skladu s onim kako se osjećaju i slobodu da sami sebe određuju, što je trend u razvoju ljudskih prava LGBTI osoba u svijetu. Uvođenje treće oznake spola bi otvorilo prostor za prepoznavanje različitih rodni identiteta izvan dosadašnje standardizirane binarne kategorije te samim tim olakšalo trans i interspolnim osobama da žive život u skladu sa svojim stvarnim identitetom. Možemo zaključiti da je najveći problem u BiH i općenito regiji neznanje, nerazumijevanje, tradicionalizam i pozivanje na općevriježene „porodične vrijednosti“.

Homofobija, transfobija, stereotipizacija i diskriminacija

Homofobija se definira kao iracionalan strah i averzija prema homoseksualnosti, lezbejkama, gejevima i biseksualnim osobama, zasnovan na predrasudama. Uprošćena definicija bi glasila: „Homofobija je strah ili odbojnost prema LGB osobama“.

Transfobija se definira kao iracionalni strah i averzija prema rodnom nekonformitetu trans osoba, zasnovani na predrasudama. Jednostavna definicija bi glasila: „Transfobija je strah ili odbojnost od transrodnih osoba“.

Homofobija i transfobija se mogu manifestirati kao izbjegavanje, socijalna isključenost, diskriminacija, zlostavljanje, nasilje i čak i ubistvo. Homofobija i transfobija mogu nastati usljed stavova i uvjerenja koje nam usađuju roditelji, prijatelji, škola, zajednice, vjerske vođe i društveno uticajne osobe (političari/poznate osobe). Homofobija i transfobija prisutne su u svim zemljama u različitoj mjeri.

Stereotip je stav ili uvjerenje o nekoj osobi ili osobama zasnovano na njihovim karakteristikama ili grupama kojima

pripadaju (Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 2014). Stereotipi su prethodno formirane i karikirane percepcije koje dovode do pripisivanja istih generaliziranih karakteristika svim članovima određenih grupa bez uvažavanja njihovih individualnih osobina. Stereotipi mogu dovesti do predrasuda prema drugim grupama i u konačnici do diskriminatornog ponašanja i postupanja.

Predrasuda je unaprijed formiran sud i ideja ili stav prema drugim osobama ili grupama. Predrasude su često negativne i obično zasnovane na glasinama, pretpostavkama, osjećanjima i uvjerenjima, a ne na znanju i činjenicama. U osnovi stereotipa i predrasuda nalazi se pogrešno i neopravdano široko uopćavanje, čiji je cilj pojednostavljivanje stvarnosti. Prilikom stvaranja stereotipa, osobe se najčešće grupišu prema etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti, seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, spolu ili nekoj drugoj karakteristici.

Neki od najčešćih stereotipa u vezi sa LGBTI osobama nastali su generalizacijom izgleda i ponašanja pojedinih pripadnika LGBTI zajednice, a to su:

- gej muškarci su feminizirani, metroseksualci, ne vole sportove, vole modu;
- lezbejke su muškobanjaste, imaju kratku kosu, ne šminkaju se, ne nose haljine, bave se sportom;
- biseksualne osobe ne mogu da se odluče, privlače pažnju, ustvari su homoseksualne ili heteroseksualne;
- sve transrodne osobe žele promijeniti spol, trans žene se oblače pretjerano ženstveno; transrodne osobe su homoseksualne i promjenom spola postaju heteroseksualne.

Svaki stereotip koji izražava emotivnu ocjenu neke grupe na osnovu njene etničke, rasne, vjerske, rodne, socijalne pripadnosti, seksualne orijentacije, rodni identiteta ili spolnih karakteristika smatra se predrasudom. Predrasude su teško promjenjive i praćene su jakim emocijama, iracionalne su. Predrasude najčešće nastaju prije realnog, direktnog iskustva s određenom osobom, grupom ili pojavom, bez poznavanja ili istraživanja činjenica.

Društvo u Bosni i Hercegovini karakterizira visok stepen homofobije, bifobije i transfobije, što je rezultat neinformiranosti o homoseksualnosti, biseksualnosti, transrodnosti i interspolnosti, ali i pretpostavke da je to nešto što dolazi sa Zapada i što ne postoji u našem društvu. U takvom okruženju LGBTI osobe, bez obzira da li su „out“ (da li je njihova seksualnost i /ili rodni identitet javno poznat) ili ne, svakodnevno žive ili se susreću sa stereotipima i predrasudama koje su zasnovane na njihovoj seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i spolnim karakteristikama.

Diskriminacija se, prema Zakonu o zabrani diskriminacije BiH, definira kao „svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojoj osobi ili grupi osoba i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju,

obrazovanja, društvenog položaja i pola, **seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika**, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojoj osobi onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje, na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života“⁸

Zakon, između ostalog, zabranjuje diskriminaciju **na osnovu seksualne orijentacije rodnog identiteta i spolnih karakteristika**.

Diskriminacija se može manifestirati u različitim oblastima privatnog i poslovnog života, između ostalog, u obrazovanju, pri zapošljavanju, u radnim odnosima, u zdravstvu, pri socijalnoj zaštiti i u pravosuđu.

Najčešće zablude

Da bi se razbile neke od najčešćih predrasuda u vezi sa LGBTI osobama, neophodno je znati da:

- **Homoseksualnost nije bolest** – Svjetska zdravstvena organizacija uklonila je homoseksualnost sa svog spiska bolesti 1990. godine, a u SAD homoseksualnost je već 1974. uklonjena iz klasifikacije mentalnih bolesti. Medicinski i naučni stav je da su homoseksualnost i biseksualnost normalne seksualne orijentacije, jednako kao i heteroseksualnost. Homoseksualnost nije bolest i ne može se „liječiti“;
- **Homoseksualnost nije nenormalna i nije poremećaj ličnosti** – Homoseksualnost sesanaučnog medicinskog stanovišta posmatra kao prirodni varijetet ljudskog ponašanja i nedjeljivi je dio identiteta. Američka psihološka asocijacija navodi da je nekoliko decenija istraživanja i kliničkog iskustva, uprkos stereotipima koji prate gejeve, lezbejke i biseksualne osobe, dovelo do toga da sve vodeće medicinske i psihijatrijske institucije zaključe da te orijentacije predstavljaju normalne i prirodne oblike ljudskog iskustva;
- **Broj LGBTI osoba nije u porastu** – Broj lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba nije u porastu, već, sa smanjenjem diskriminacije, sve više njih otvoreno ispoljava svoju seksualnu orijentaciju, rodni identitet ili spolne karakteristike. To stvara utisak da se njihov broj povećava;
- **AIDS nije bolest samo homoseksualnih osoba** – Rizik zaraze virusom HIV-a zavisi od rizičnosti seksualnog ponašanja osobe, a ne od njene seksualne orijentacije. Ovaj rizik se smanjuje i sprečava upražnjavanjem sigurnog seksa, tj. korištenjem zaštite. Osoba koja prakticira seks bez zaštite može se zaraziti HIV-om bez obzira na svoju seksualnu orijentaciju;
- **Propaganda ne može uticati na seksualnu orijentaciju, rodni identitet ili spolne karakteristike mladih ljudi** – Kao što zakonske zabrane homoseksualnosti, kažnjavanje i diskriminacija nisu mogli promijeniti ili iskorigeniti homoseksualne

osobe, sigurno je da informiranje o homoseksualnosti ili transrodnosti neće uticati na promjenu seksualne orijentacije heteroseksualnih osoba.

- **Heteroseksualnost i transrodnost nisu stvar morala, vaspitanja ili mode** – Predstava o homoseksualnosti kao o nemoralnoj pojavi subjektivno je mišljenje pojedinaca, koje se uglavnom zasniva na vjerskoj dogmi. S obzirom na to da su se moralne norme mijenjale kroz historiju, u demokratskom društvu nemoguće je zamisliti da bi one mogle biti osnov za ograničavanje osnovnih ljudskih prava. Sasvim je sigurno da niko ne može postati gej ili lezbejka samo zbog uticaja društva, okoline ili onoga što može vidjeti na TV-u, internetu ili u novinama. Sva trenutna istraživanja pokazuju da je većina homoseksualnih osoba odgajana u heteroseksualnim porodicama, kao i da većina djece koju odgajaju homoseksualni roditelji bude heteroseksualno.
- **Homoseksualne osobe ne predstavljaju opasnost za djecu** – Američka akademija za dječiju i adolescentsku psihijatriju nije našla nikakav dokaz da lezbejke, gejevi ili biseksualne osobe predstavljaju opasnost za razvoj djece ili adolescenata veću od heteroseksualnih osoba. Seksualna orijentacija ne utječe na vjerovatnoću da će osoba zlostavljati djecu. Povezivanje homoseksualnosti sa pedofilijom zasnovano je na pogrešnom tumačenju i zloupotrebi ovih termina.
- **LGBTI osobe nisu odgovorne za pad nataliteta** – Ne postoji veza između priznavanja prava LGBTI osoba i pada nataliteta u određenoj državi. Skandinavske zemlje koje najviše priznaju prava LGBTI osoba riješile su problem pada nataliteta stvaranjem podsticajnog političkog okvira za žene, djecu i porodice, i dostigle relativno visoku stopu nataliteta, dok neke druge zemlje koje imaju represivnije mjere prema homoseksualnim osobama imaju i najozbiljnije demografske probleme.
- **Prava LGBTI osoba nisu specijalna prava** – Lezbejke, gejevi i biseksualne osobe ne traže nikakva specijalna prava. Oni traže da bez diskriminacije uživaju ona prava koja su međunarodnim konvencijama, Ustavom BiH, ustavima entiteta i kantona, Statutom Brčko distrikta BiH i zakonima u BiH zagarantirana svim osobama i koja spadaju u osnovna ljudska prava (pravo na život, na slobodu izražavanja, okupljanja, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, pravo na privatni i porodični život).
- **Lezbejke, gejevi, biseksualne, trans i interpolne osobe postoje i u Bosni i Hercegovini!** – Procjenjuje se da homoseksualne osobe čine oko 3% do 12% svjetske populacije, pa nema razloga da ih u BiH ne bude. Međutim, s obzirom na ukupnu ksenofobičnost društva, inertnost i nezainteresiranost institucija, kao i slabu implementaciju zakona koji bi štitili njihova prava, osobe homoseksualne orijentacije, transrodnog identiteta i interpolnih karakteristika u BiH spadaju u najmanje vidljivu grupu građanki i građana, koja je izložena diskriminaciji i nasilju (SOC, 2017).

STANJE LJUDSKIH PRAVA LGBTI OSOBA U BiH

Svakodnevnica LGBTI osoba u BiH

Poštivanje i osiguravanje prava i sloboda lezbejki, gej muškaraca, biseksualnih, transrodnih i interspolnih osoba u Bosni i Hercegovini i dalje su na izrazito niskom nivou. Iako je u posljednjih nekoliko godina unaprijeđen pravni okvir (krivični zakoni entiteta, Zakon o zabrani diskriminacije BiH) kojim se štite ljudska prava LGBTI osoba i osigurava ravnopravnost LGBTI osoba, unatoč tome govor mržnje, diskriminacija i nasilje nad LGBTI osobama u BiH i dalje su prisutni u praksi, dok sistemska reakcija na ista često izostaje.

Problemi sa kojima se u bh. društvu susreću LGBTI osobe su socijalna distanca, nevidljivost, izoliranost, neprepoznatljivost, neprihvatanje i nasilje, kako u javnom tako i u privatnom prostoru. Većina LGBTI osoba se zbog straha od nasilja ili odbacivanja još uvijek ne odlučuje obznaniti svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet i spolne karakteristike svojoj porodici te su upravo zbog toga prisiljene da skrivaju dio svog života i osobe koje vole.

Javni prostor u koji spadaju ulice, radno mjesto, škole, fakulteti, institucije, ugostiteljski objekti – restorani, kafići LGBTI osobama predstavlja poseban **sigurnosni rizik** zbog potencijalnih reakcija sredine. Dakle, sve su to mjesta na kojima LGBTI osobe u BiH ne mogu otvoreno živjeti svoje identitete bez straha da ne budu žrtve diskriminacije, govora mržnje ili kaznenih djela učinjenih iz mržnje.

Jasno je da sve navedeno život LGBTI osoba u BiH čini otežanim, nepovoljnijim, neravnopravnijim i znatno ugroženijim u odnosu na ostatak bh. društva, jer LGBTI osobe u BiH često nisu u mogućnosti voditi uobičajen život. Strah od nasilja, diskriminacije i/ili odbačenosti u raznim sferama često rezultira i ekstremnijim oblicima samoizolacije, izbjegavanja određenih kulturnih i društvenih aktivnosti i sl. U tom smislu, život i potrebe LGBTI osoba se mnogo razlikuju od svakodnevnice osoba čiji seksualni, rodni i/ili spolni identitet ne izlazi izvan okvira onoga što je trenutna dominantna heteropatrijarhalna matrica bh. društva.

Dakle, možemo konstatirati da problem na prvom mjestu predstavljaju nadležne institucije čija praksa u potpunosti nije usklađena sa trenutnim zakonskim okvirom i upravo

je to razlog institucionalne diskriminacije LGBTI osoba u BiH. Uzrok tome je i izostanak sistemske edukacije javnih službenika – na prvom mjestu predstavnika policijskih agencija i pravosuđa. Na kraju, ukoliko izostaje sistemska reakcija na pojavu nasilja i diskriminacije jedne manjinske kategorije stanovništva, u ovom slučaju LGBTI osoba, na terenu imamo situaciju da se počinjena djela adekvatno ne kvalificiraju i počinioi nasilja/diskriminacije adekvatno ne sankcioniraju. Nažalost, LGBTI osobe koje su vrlo često žrtve nasilja i diskriminacije zbog svih prethodno navedenih razloga ne prijavljuju i/ili se rijetko odlučuju prijaviti nasilje nadležnim institucijama.

Početak rada policijskih agencija i pravosuđa na ljudskim pravima LGBTI osoba i izazovi u radu

Nadležne institucije u BiH ozbiljnije su se „aktivirale“ na zaštitu prava LGBTI osoba tek 2012. godine, od kada datira rad Sarajevskog otvorenog centra⁹ sa policijskim agencijama i pravosudnim sektorom. Naime, tada je Sarajevski otvoreni centar zaprimio određene anonimne prijetele telefonskim putem koje je prijavio MUP-u Kantona Sarajevo. Ovakva razmjena rezultirala je time da je u Sarajevski otvoreni centar došao policijski službenik na razgovor, a ubrzo nakon toga u posjetu su došli/e i drugi/e policijski službenici/e. Sarajevski otvoreni centar je već tada kroz svoj monitoring kršenja ljudskih prava imao podatke koji su pokazivali koji stepen i vrstu nasilja LGBTI osobe u BiH doživljavaju i preživljavaju. Shodno tome, Sarajevski otvoreni centar je prilikom posjete MUP-a Kantona Sarajevo predstavio i objasnio zašto je važno da se policijski/e službenici/e educiraju o ljudskim pravima LGBTI osoba i upoznaju sa problemima sa kojima se LGBTI osobe susreću skoro na svakodnevnoj osnovi. MUP Kantona Sarajevo prihvatio je prijedlog Sarajevskog otvorenog centra te je na taj način saradnja ostvarena 2013. godini kada je Sarajevski otvoreni centar počeo da organizira i provodi edukacije o ljudskim pravima LGBTI osoba za policijske službenike/ce MUP-a Kantona Sarajevo.

Prvi put u Bosni i Hercegovini, 2014. godine u okviru permanentne obuke MUP-a Kantona Sarajevo uključen je i proveden modul o krivičnim djelima učinjenim iz mržnje prema LGBTI osobama, a saradnja se kasnije nastavila odvijati na različite načine i kroz različite aktivnosti. Imajući na umu da rad samo sa policijskim službenicima/ama nije dovoljan da unaprijedi cjelokupan odgovor pravosudnog sistema, nakon uspostavljenog saradnje sa policijskim agencijama počela je saradnja i sa tužiteljima/cama i sudijama/tkinjama, a primarno u svrhu educiranja o ljudskim pravima LGBTI osoba, upoznavanju sa pravima ali i problemima sa kojima se LGBTI osobe susreću, imajući u vidu da su nasilje i diskriminacija nad LGBTI osobama u ekspanziji.

Iako država ne stvara podsticajan okvir za razvoj civilnog društva, niti su usvojene relevantne strategije za razvoj civilnog društva, LGBTI aktivizam se i dalje razvija u čemu, nažalost, velikim dijelom izostaje podrška domaćih ustanova/institucija.

⁹ Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštivanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBTI osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, feministička organizacija civilnog društva koja teži osnažiti LGBTI osobe (lezbejke, gej, biseksualne, trans* i interspolne) i žene kroz jačanje zajednice i građenje aktivističkog pokreta. SOC također javno promovira prava LGBTI osoba i žena, te na državnom, evropskom i međunarodnom nivou zagovara unapređenje zakonodavstva i javnih politika u BiH. Vidi više: www.soc.ba.

Budući da je monitoring sistem kršenja ljudskih prava kojeg SOC radi, pokazao, da su vršnjačko nasilje, rodno zasnovano i nasilje nad LGBTI osobama najčešći oblici nasilja koje LGBTI osobe i žene preživljavaju u Bosni i Hercegovini, SOC trenutno razrađuje načine kako da potakne institucije da sistematski i interseksionalno reagira na ove oblike nasilja, odnosno da država prepozna ovaj problem i riješi ga u korist svih svojih građana i građanki, dakle i LGBTI osoba. Zapravo, u pozadini rodno zasnovanog, vršnjačkog i nasilja nad LGBTI osobama je neravnotežan odnos moći. Ovo znači da su LGBTI osobe i žene u našoj društvenoj zajednici neravnotežne/e, nemaju jednak pristup resursima, nemaju jednak glas u javnom prostoru ili je njihov glas nedovoljno jak i vidljiv.

Značajno je istaći da u kontekstu edukacija o krivičnim djelima učinjenim iz mržnje, organizacije civilnog sektora sa policijskim agencijama i pravosuđem kontinuirano rade od 2012. godine. Također, organizacije civilnog sektora ne provode samo i isključivo edukacije koje su usmjerene prema LGBTI osobama (već sa akcentom prema LGBTI osobama), nego i za sve društveno pogođene kategorije ovim krivičnim djelima, a u kontekstu BiH to su: povratničke zajednice te vjerski i sakralni objekti i imovina, Romi i LGBTI osobe. Razlog tome je svakako što ne postoje specijalna ljudska prava (kako se vrlo često može čuti od onih koji nisu senzibilizirani i/ili su homofobni i transfobni za ljudska prava LGBTI osoba) već su prava svih građana osnovna ljudska prava i kao takva moraju biti zaštićena.

Glavne prepreke/izazovi u radu sa policijskim agencijama iz ugla organizacija civilnog društva

Kada je u pitanju rad organizacija civilnog društva koje se bave zaštitom ljudskih prava LGBTI osoba, u prvom redu SOC-a, u radu sa policijskim agencijama i pravosuđem prisutna su dva glavna izazova.

Prvi izazov je uočena neadekvatna komunikacija između policijskih službenika/ca i tužitelja/ca. Naime, SOC kontinuirano, unatrag nekoliko godina, radi odvojeno i sa policijskim agencijama (od 2013. godine sa MUP-om Kantona Sarajevo a od 2015. godine sa svim kantonalnim MUP-ovima), a sa tužiteljima/cama u saradnji sa Centrom za edukaciju sudija i tužilaca FBiH (CEST FBiH) od 2014. godine. Međutim, primjetno je da konstantno nedostaje adekvatna komunikacija između policijskih službenika/ca i tužitelja/ica koja se vrlo često negativno odražava na same istrage. Ovo u praksi znači da ukoliko se desi neki slučaj počinjena krivičnog djela prema LGBTI osobama, te ukoliko policijski službenici/e ne prepoznaju pravi motiv za počinjenje datog krivičnog djela i ne naprave detaljan i kvalitetan zapisnik/izvještaj iz kojeg bi nadležni tužitelj/ica mogao/la da istragu usmjeri i provede u pravom smjeru, na kraju dolazi do toga da se djela pogrešno kvalificiraju, a shodno tome počinio/ci nasilja nad LGBTI osobama ostaju ili nekažnjeni i/ili neadekvatno kažnjeni i sankcionirani.

Ovo je između ostalog razlog zbog kojeg je SOC tokom 2018. i 2019. godine radio zajedničke edukacije za policijske službenike/ce i tužitelje/ice na temu diskriminacije i krivičnih djela učinjenih iz mržnje prema LGBTI osobama. Glavni cilj edukacija bio je da se ovaj izazov/problem pokuša riješiti ili barem svesti na minimum, a sve u korist unapređenja pravosudnog sistema/sektora i

komunikacije između policijskih službenika/ca i tužitelja/ca sa jedne strane, te kako bi LGBTI osobe u BiH imale adekvatnu zaštitu kao i svi drugi građani/ke u BiH, sa druge strane.

Drugi izazov sa kojim se SOC u svom radu u borbi za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba suočava, a koji je stalno prisutan je i činjenica da se osobe na vodećim pozicijama sa kojima unutar policijskih agencija i pravosuđa SOC najviše saraduje, često mijenjaju u skladu sa hijerarhijskim uređenjima, što predstavlja problem za uspostavljanje dugoročnije institucionalne saradnje sa policijskim službenicima/ama i tužiteljima/cama. Ovo je izazov koji će svakako dugoročno biti prisutan, ali jedan od načina pomoću kojeg SOC pokušava riješiti ovaj izazov/problem jeste da kroz svoje zagovaračke inicijative pokušava uvesti sistemsku edukaciju policijskih službenika/ca kroz osnovnu obuku na Policijskoj akademiji Federacije BiH te permanentnim obukama u kantonalnim MUP-ovima. Međutim, uzimajući u obzir složenu političku organizaciju države, te organizaciju i veliki broj kantonalnih ministarstava unutarnjih poslova, entitetskih MUP-ova, to je proces koji iziskuje ogroman administrativni posao za nadležna ministarstva, na koji civilni sektor ne može uticati u velikoj mjeri.

Ovi problemi su i dalje prisutni, što ukazuje na činjenicu da unatoč djelovanju LGBTI aktivizma u BiH, nadležne institucije nikako i/ili veoma malo imaju sposobnost da prepoznaju ljudska prava LGBTI osoba kao jednaka sa pravima svih drugih građana u BiH. Uzrok tome najviše je nesenzibiliziranost predstavnika nadležnih institucija, koji su uz to vrlo često homofobni i transfobni, te shodno tome ne obavljaju svoje profesionalne dužnosti u skladu sa radnom etikom, što je apsolutno nedopustivo.

Institucionalno kršenje ljudskih prava LGBTI osoba

Kako se u BiH unatrag nekoliko godina razvijao LGBTI aktivizam, tako su se redovno počeli održavati veliki i javno vidljivi događaji LGBTI tematike. Nažalost, nisu svi događaji protekli u najboljem redu, a shodno tome ni LGBTI osobe nisu uvijek bile sigurne. Pokazalo se da je razlog tome što predstavnici institucija nadležnih za zaštitu ljudskih prava nisu dovoljno osvješteni – senzibilizirani, educirani, te u svojim operativnim planovima nemaju ugrađene mjere koje bi i LGBTI građane u BiH tretirale i štatile na jednak način kao i sve druge građane. Sve to u konačnici rezultira negativno po LGBTI osobe u BiH i dovodi do institucionalnog kršenja njihovih ljudskih prava. SOC od 2013. godine organizira Međunarodni festival queer filma „Merlinka“, koji se od 2015. godine počeo održavati i u Tuzli u organizaciji Tuzlanskog otvorenog centra. Tokom 2016. godine održano je više javnih protesta i događaja koji su tematizirali ljudska prava LGBTI osoba. Međutim, iako su se u BiH počeli održavati okupljanja i događaji na temu LGBTI tematike, institucionalno kršenje ljudskih prava LGBTI osoba nije izostalo. Navest ćemo nekoliko primjera koji su se desili u BiH.

Napad na Festival Merlinka 1.februar 2014. godine

Festival se održavao u Art kinu „Kriterion“ u Sarajevu na koji je upalo je 14 maskiranih napadača koji su prekinuli diskusiju koja se odvijala te napali učesnike Festivala. Dvije osobe su zadobile tjelesne ozljede te su prevezene u Klinički centar Univerziteta u Sarajevu. Iako je Sarajevski otvoreni centar podnio krivične prijave Tužilaštvu Kantona Sarajevo protiv napadača, kao i odgovornih policijskih službenika, do decembra 2018. pokrenut je postupak protiv samo jednog osumnjičenog. Unutar Ministarstva unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo proveden je postupak za ispitivanje odgovornosti policijskih službenika za nepojavljivanje na Festivalu u dogovoreno vrijeme, kojim su odgovorne osobe prvo sankcionirane, a onda po žalbi oslobođene odgovornosti. Iz ovih razloga Sarajevski otvoreni centar i deset drugih apelanata podnijeli su u novembru 2016. godine apelaciju Ustavnom sudu BiH tražeći da se utvrdi odgovornost nadležnih institucija za kršenje slobode okupljanja LGBTI osoba, te neosiguravanje učesnika i neprocesuiranje počinitelja nasilja.

Četiri godine nakon napada na Međunarodni festival queer filma „Merlinka“, općinski sud u Sarajevu je u februaru 2018. godine donio uslovnu osudu protiv jednog od napadača kojom se utvrđuje kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci i istovremeno određuje da se kazna neće izvršiti ukoliko optuženi u roku od dvije godine od pravosnažnosti presude ne počinu novo krivično djelo.

Ustavni sud BiH usvojio je 2018. godine apelaciju Sarajevskog otvorenog centra i drugih, te donio odluku o dopustivosti i meritumu i potvrdio da su javne vlasti Kantona Sarajevo prekršile pravo na slobodu okupljanja LGBTI osoba ne osiguravši sigurnost učesnika na festivalu „Merlinka“ 2014. godine. Ustavni sud potvrdio je i da su javne vlasti propuštanjem da osiguraju sigurnost učesnika, ali i da provedu temeljnu istragu i sankcioniraju počiniocima nasilja prekršile i zabranu podvrgavanja mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju tačnije da su omogućile da se desi homofobno i transfobno nasilje na samom festivalu. Prema odluci Ustavnog suda BiH Vlade Federacije BiH i Kantona Sarajevo apelantima moraju isplatiti ukupni iznos od 8000 KM u roku od tri mjeseca kao naknadu za svoj propust i pretrpljeno nasilje, strah i stres.

Kršenje slobode okupljanja u Kantonu Sarajevo

U 2018. godini se pokazalo da primjena Zakona o privremenom korištenju javnih površina na području Kantona Sarajevo na neprofitna okupljanja građana predstavlja novu barijeru zaštiti slobode okupljanja. Naime, ovaj Zakon kao preduslov za održavanje mirnog okupljanja predviđa dobijanje saglasnosti općine u kojoj se okupljanje održava, kao i institucije/pravne osobe koja ima pravo korištenja ili se nalazi na javnom prostoru. To omogućava institucijama i osobama koje nisu ovlaštene za procjenu rizičnosti okupljanja i zaštitu slobode okupljanja da diskriminiraju i spriječe javna okupljanja građana prema vlastitim stereotipnim predubjeđenjima bez ikakvog mehanizma žalbe ili kontrole.

Ova administrativna procedura korištena je dva puta 2018. godine da bi se LGBTI osobama uskratilo pravo na slobodu okupljanja. U martu 2018. godine povodom Međunarodnog dana vidljivosti trans osoba Sarajevskom otvorenom centru saglasnost za ovakvo okupljanje uskratili su i BBI centar i Narodno pozorište čime je de facto okupljanje spriječeno. Razlozi odbijanja oba puta bili su neslaganje s naporima organizatora da ukaže na kršenja ljudskih prava LGBTI osoba i neophodnost unapređenja i inkluzije ove marginalizirane grupe u bh. društvu.

Prva bh. povorka ponosa

Prva bh. povorka ponosa zakazana je, te uspješno i održana 8. septembra 2019. godine. Međutim, pri organiziranju Prve bh. povorke ponosa, organizatori su se pored političkog pritiska, morali nositi i sa drugim preprekama i izazovima koji su im u cijelom procesu nametnuti, a za čiji je osnov trenutni Zakon o javnom okupljanju Kantona Sarajevo. Tokom procesa organiziranja povorke, pored odgovarajućeg broja zaštitara/ki sigurnosne agencije, prisustva vozila hitne medicinske pomoći, potvrde o prisustvu vatrogasne jedinice, organizator morao osigurati i željezne ograde na mjestima polaska i završetka okupljanja, te betonske barijere u određenom broju i na određenim lokacijama što je jedan od najvećih tereta koje je organizator morao osigurati, a prema procjeni pripadnika MUP-a Kantona Sarajevo, što je bio prilično velik i nerazuman finansijski teret. Dodatne nametnute mjere su iziskivale velika i nerazumna finansijska sredstva koja u trenutku saznanja organizatori nisu imali osigurana (osnov za nalaganje ovakvih dodatnih mjera je svakako trenutni Zakon o javnom okupljanju Kantona Sarajevo) te su dovele organizatore u vrlo nepovoljnu situaciju i položaj na način da se u datom trenutku nemogućnošću njihovog neispunjavanja mirni skup uopće ne bi mogao održati.

Zbog nivoa homofobije/transfobije u društvu, koja je posebno izražena kada je u pitanju sloboda okupljanja i vidljivost LGBTI osoba u javnom prostoru, te uočenog trenda povećanja broja slučajeva govora mržnje i poticanja na mržnju u periodu od najave povorke, okupljanja LGBTI osoba moraju biti osigurana kako LGBTI osobe ne bi bile izložene napadima i nasilju, što i jeste obaveza policijskih agencija i relevantnih institucija, i ne smiju biti uslovljena finansijskim mogućnostima organizatora. Sve navedeno navodi na zaključak da je Zakon o javnom okupljanju Kantona Sarajevo potrebno dopuniti i izmijeniti iz dva razloga. Sa jedne strane kako bi svi građani imali svoja ustavno i zakonski zagwarantirana prava za mirno okupljanje/slobodu okupljanja, ali i kako bi se konačno izostavile i/ili svele na minimum trenutne restriktivne prakse nadležnih institucija kada su u pitanju osnovna ljudska prava, sa druge strane.

Statistički pregled stanja prava LGBTI osoba – podaci SOC-a

Kada su u pitanju ljudska prava LGBTI osoba, u posljednjih nekoliko godina poboljšani su zakonodavni okvir u oblasti krivičnih djela učinjenih iz mržnje u oba entiteta, govora mržnje kada je u pitanju entitet Republika Srpska – Krivični zakon Federacije BiH (KZ FBiH) i Krivični zakon Republike Srpske (KZ RS). Unatoč tome, u praksi su i dalje prisutna dva glavna problema:

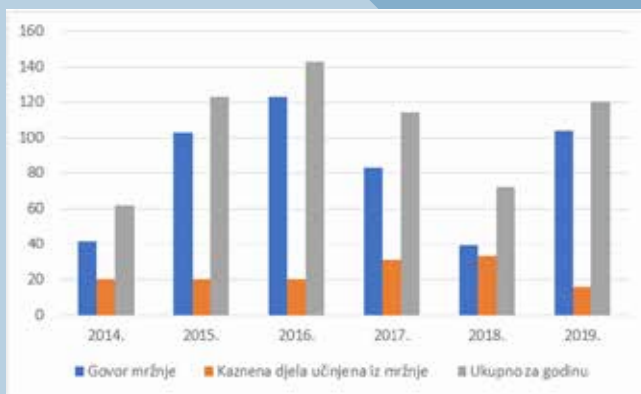
- Policija i pravosuđe i dalje sistemski ne prikupljaju podatke o nasilju prema LGBTI osobama;
- Odnos policijskih službenika/ca i tužitelja/ica prema LGBTI osobama i dalje nije na zadovoljavajućem nivou, što dovodi do toga da LGBTI osobe ne prijavljuju nasilje policiji i tužilaštvu.

Navedeno potkrepljuju statistički podaci Sarajevskog otvorenog centra, do kojih dolazi kroz svoj monitoring sistem kršenja ljudskih prava LGBTI osoba u BiH te svake godine objavi u sklopu Rozog izvještaja – Izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u BiH, i/ili kroz analizu rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini, koje je SOC u dva navrata proveo (2013. godine i 2017. godine).

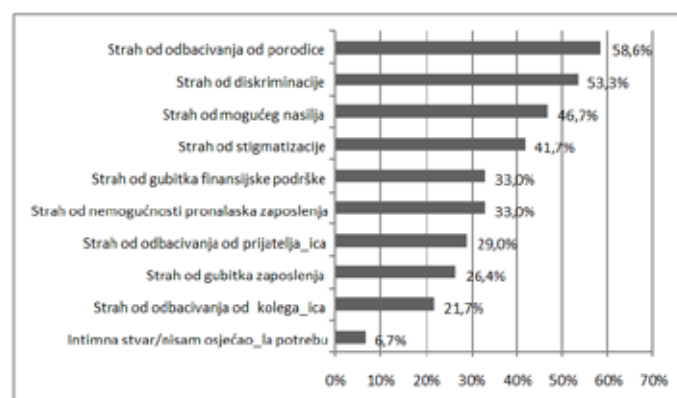
U cijelom razdoblju prikazanom u grafikonu, svi dokumentirani slučajevi krivičnih djela učinjenih iz mržnje odnosili su se na ucjene, prijetnje, uznemiravanje, napade na LGBTI aktiviste, te LGBTI osobe koje su aktivne u aktivističkim krugovima, uvredljive grafiti, proganjanja i zastrašivanja, nasilja u obitelji do fizičkog nasilja.

Značajno je istaći da su se od početka 2017. godine kao posebno zabrinjavajuće tendencije pojavili porast nasilja u porodici, izražavanje homofobije i transfobije i međuvršnjačko nasilje u obrazovnim institucijama. Trend homofobije i transfobije u obrazovnim institucijama, te neadekvatni odgovori ministarstva obrazovanja i nadležnih institucija na homofobno i transfobno međuvršnjačko nasilje, nažalost, nastavili su se iz prethodne dvije godine (2015. i 2016.). **Počinioci u svim ovim slučajevima bili su roditelji ili braća i sestre uz podršku šire porodice.** Najekstremniji zabilježeni slučaj nasilja bilo je dugogodišnje nasilje koje su svakodnevno vršili otac i majka, iskorištavajući činjenicu da osoba nije ekonomski samostalna i da ne može napustiti porodični dom. Nasilje je započelo u ranoj dobi, po „outovanju“ same osobe, i nastavilo se kao stalan obrazac porodičnog odnosa.

Kada je u pitanju svakodnevni život LGBTI osoba, diskriminacija i nasilje nad LGBTI osobama, povjerenje u institucije, u narednim grafikonima ćemo prikazati statističke podatke, koji su samo dio Analize rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u BiH koje je SOC proveo 2017. godine.¹⁰

Grafikon 1. Podaci Sarajevskog otvorenog centra u slučajevima govora mržnje i krivičnih djela učinjenih iz mržnje

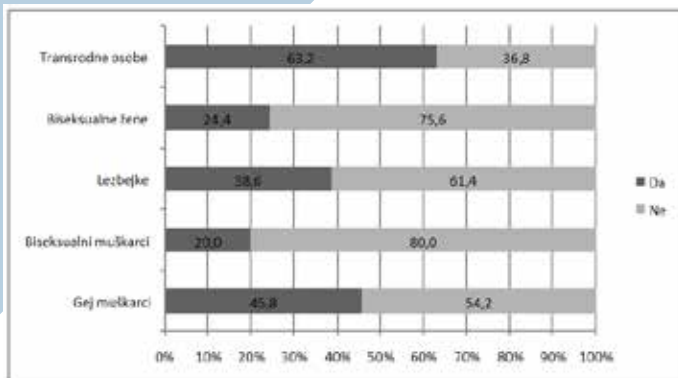
Grafikon 2. Razlozi da nekomе ne kažete da ste LGBTI osoba

Strah od odbacivanja od porodice najčešće se navodi kao razlog zašto se ispitanici nisu odlučili nekome reći da su LGBTI osoba – 58,6% ispitanika navelo je ovaj razlog. Drugi bitni razlozi su strah od moguće diskriminacije (53,3%), strah od nasilja (46,7%) i strah od stigmatizacije (41,7%). Često su navođeni i razlozi ekonomske prirode, odnosno strah od gubitka finansijske podrške (33%), strah od nemogućnosti zaposlenja (33%) i strah od gubitka posla (26,4%) umnogome sprečavaju LGBTI osobe da se „outuju“. Manji broj ispitanika svoj identitet vidi kao intimnu, odnosno privatnu stvar te, shodno tome, nisu osjećali potrebu otkrivati da su LGBTI osobe pojedinim osobama iz okruženja.

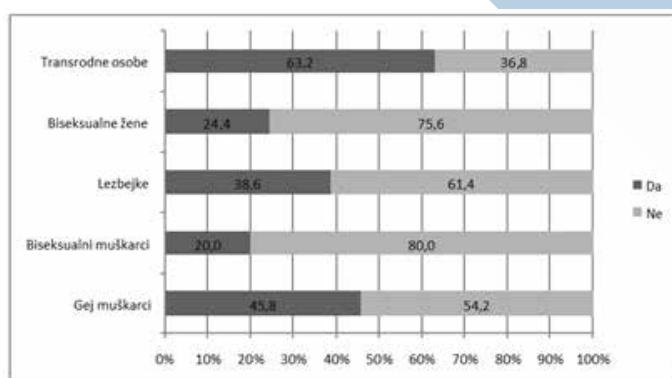
U većini slučajeva, ispitanici koji su odgovorili potvrdno, kao osnov po kojem smatraju da su diskriminirani navodili su svoju seksualnu orijentaciju.

Kada je u pitanju povjerenje u institucije, kako je naglašeno nekoliko puta ranije u tekstu, odnos policije i pravosudnih institucija prema problemima sa kojima se suočava LGBTI zajednica – ili nešto preciznije, prema nasilju i diskriminaciji koje LGBTI osobe doživljavaju – uglavnom je ispod zadovoljavajućeg nivoa. Povjerenje ispitanika u službene institucije uglavnom je nisko. Tako u policiju povjerenja ima tek 12,6%, a u pravosuđe 14,5% ispitanika.

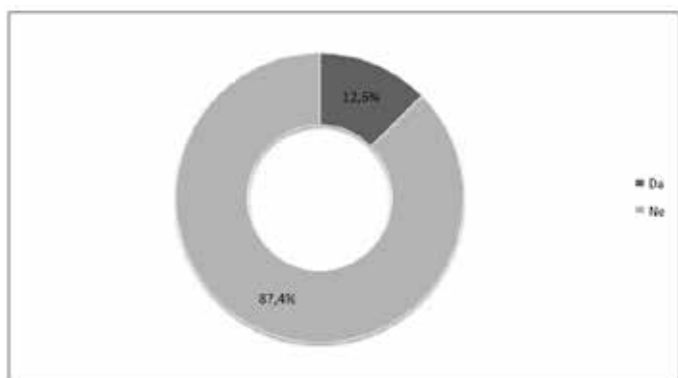
10 Za više informacija vidjeti: Numanovic, A. (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2. - Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar.

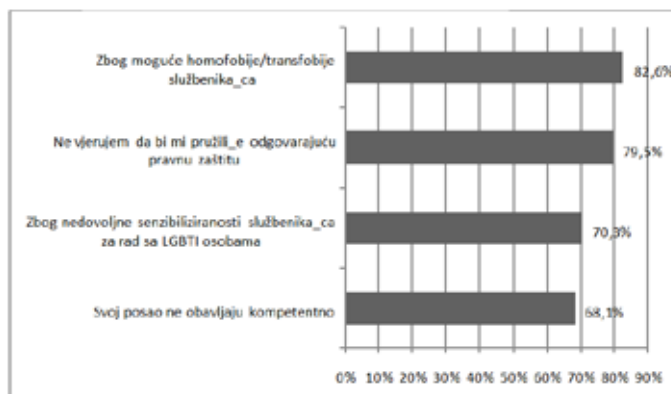
Grafikon 3. Da li ste doživjeli diskriminaciju zbog toga što ste LGBTI osoba? prema tipu identiteta (%)

Grafikon 4. Osnov po kojem ispitanici smatraju da su diskriminirani

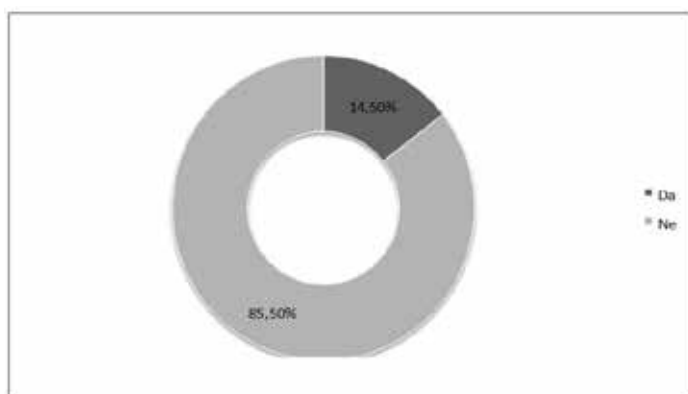

Grafikon 5. Imate li povjerenja u policiju?

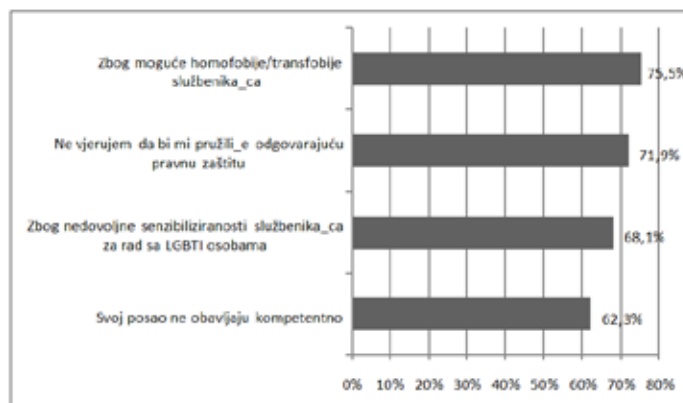

Grafikon 6. Zbog čega nemate povjerenja u policiju?

Kada je u pitanju pravosuđe, u narednom grafikonu prikazani su rezultati dobijeni prema istraživanju iz 2017. godine:

Grafikon 7. - Imate li povjerenja u pravosuđe?

Grafikon 8. - Zbog čega nemate povjerenja u pravosuđe?

ZLOČIN IZ MRŽNJE

Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje

Krivična djela počinjena iz mržnje opisuju se kao krivična djela motivirana netrpeljivošću prema određenim grupama u društvu. Među najprihvaćenijim i najobuhvatnijim definicijama krivičnog djela počinjenog iz mržnje je definicija koju je razvio Ured za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (ODIHR). Prema toj definiciji, krivično djelo počinjeno iz mržnje je *svako krivično djelo u kojem je objekt napada izabran na osnovu njegove stvarne ili percipirane pripadnosti, povezanosti, podrške ili članstva u grupi koja je zasnovana na njihovom ili percipiranom rasnom, nacionalnom ili etničkom porijeklu, jeziku, boji kože, religiji, spolu, starosnoj dobi, mentalnoj ili fizičkoj onesposobljenosti, seksualnoj orijentaciji ili nekom drugom sličnom statusu se ima smatrati krivičnim djelom počinjenim iz mržnje.*¹¹

Krivično djelo počinjeno iz mržnje ima dva ključna elementa:

- mora biti propisano kao krivično djelo u krivičnom zakonu
- mora biti motivirano predrasudom.

KRIVIČNO DJELO
+
PREDRASUDA KAO MOTIV
=
KRIVIČNO DJELO
POČINJENO IZ MRŽNJE

Motivirano predrasudom znači da je počinilac izabrao žrtvu krivičnog djela na osnovu zaštićenih karakteristika. Zaštićena karakteristika je temeljna ili glavna karakteristika koju dijele članovi određene grupe, kao što je rasa, religija, nacionalna pripadnost, jezik, **rodni identitet ili seksualna orijentacija**. Objekt napada može biti jedna osoba, više osoba ili imovina koja se dovodi u vezu s pojedincom/grupom, koja dijeli zaštićene karakteristike.

Krivično djelo počinjeno iz mržnje nije uslovljeno time da počinilac osjeća mržnju. Umjesto toga, ono zahtjeva da je krivično djelo motivirano predrasudom.

Predrasuda znači da osoba ima stereotipna ubjeđenja prema nekoj osobi ili grupi. Budući da su ova krivična djela počinjena zbog onoga što određena žrtva, žrtve ili imovina predstavljaju, počinilac ne mora imati nikakvih negativnih osjećanja prema pojedinačnoj žrtvi.¹²

Žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje mogu biti i osobe koje su u privatnoj ili profesionalnoj vezi s pojedincima ili grupom koju počinilac negativno percipira zbog neke njene zaštićene karakteristike, a koje u biti ne pripadaju toj grupi, tj. ne dijele njihove zaštićene karakteristike. S tim u vezi, često se dešava da su ovakva krivična djela usmjerena prema aktivistima, članovima civilnog društva i organizacijama koje podržavaju ili rade na ljudskim pravima marginaliziranih grupa.¹³

Dakle, počinioци krivičnih djela počinjenih iz mržnje ova djela izvršavaju na temelju vlastite percepcije onoga što žrtve ili određena imovina predstavljaju. Prilikom istrage i procesuiranja krivičnih djela počinjenih iz mržnje bitno je eksplicitno naglasiti da motiv počinioца može biti i stvarno i pretpostavljeno svojstvo žrtve, te da je za postojanje ovog djela bitna percepcija počinioца o žrtvi bez obzira da li ona zaista odražava identitet žrtve.¹⁴

Krivična djela počinjena iz mržnje u Bosni i Hercegovini najčešće su motivirana etničkom, nacionalnom i/ili religijskom netrpeljivošću, te seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom.¹⁵ Često su usmjerena protiv sljedećih kategorija:

- povratničkih zajednica, vjerskih i sakralnih objekata (crkve, džamije i groblja), kao i privatne imovine povratnika ili članova manjinskih zajednica,
- **pripadnike seksualnih i rodnih manjina i**
- nacionalnih manjina (Roma).

Možemo zaključiti da je kod kvalifikacije krivičnog djela najbitnija motivacija počinioца da učini konkretno krivično djelo, a ne identitet žrtve. Također, podvlačimo da počinilac ne mora poznavati žrtvu i žrtva ne mora nositi karakteristiku zaštićene grupe, a mogući su i miješani motivi.

Neophodna je blagovremena reakcija nadležnih institucija budući da:

krivična djela počinjena iz mržnje šalju snažnu poruku netrpeljivosti i izazivaju veliki strah, jer su usmjerena prema cijeloj zajednici koja dijeli određenu zaštićenu karakteristiku;

krivična djela počinjena iz mržnje imaju tendenciju eskaliranja jer počinioци koji počine blaža krivična djela, a nisu uhvaćeni i zaustavljeni, često nastavljaju sa činjenjem težih krivičnih djela. Iz tog razloga, čak su i prekršaji počinjeni na osnovu predrasuda opasni i zahtijevaju odlučnu akciju;

¹¹ OSCE(ODIHR) (2006), Challenges and Response to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region for the period January-June 2006. Warsaw: OSCE/ODIHR.

¹² Ibid.

¹³ Bajraktarevic Pajevic, D. (2016). Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: priručnik za policiju (str. 9). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

¹⁴ Sarajevski otvoreni centar (2016). Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

¹⁵ Sarajevski otvoreni centar (2016). Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu (str. 12). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

krivična djela počinjena iz mržnje imaju tendenciju rasta budući da počinioци smatraju da krivično djelo čine u ime cijele zajednice, oni osjećaju moralno opravdanje za svoja djela. Ukoliko ta zajednica ne kazni i ne osudi ova krivična djela na efikasan način, ovi i drugi mogući počinioци potaknuti su da nastave takve radnje, i time će se povećati broj krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

Ukoliko policija ne djeluje blagovremeno i efikasno, to može imati sljedeće negativne uticaje na ciljanu zajednicu:

- ciljana zajednica može izgubiti povjerenje u policiju i sve više se otuđivati;
- neki članovi zajednice mogu se odlučiti na odmazdu i sami uključiti u kriminalne aktivnosti;
- odmazda će isprovocirati dalje nemire u društvu i povećati broj povrijeđenih osoba, oštećenje imovine i sl;
- zločini iz mržnje u određenim slučajevima mogu eskalirati u ozbiljne etničke konflikte, pa čak i u genocid.

Dakle, treba imati u vidu da, iako je sasvim prirodno da ljudi imaju predrasude, one nisu uvijek bezopasne i često imaju tendenciju eskaliranja. Stereotipi mogu eskalirati u incidente mržnje, krivična djela počinjena iz mržnje do masivnih narušavanja javnog reda i mira, te etničkog čišćenja i genocida.

Postoje značajne prednosti koje pruža efikasnija reakcija na krivična djela počinjena iz mržnje. Naime, ozbiljni nasilni nemiri često su izazvani jednim malim incidentom, motiviranim predrasudama, što iznenađuje organe vlasti. Prepoznavanje i praćenje krivičnih djela počinjenih iz mržnje daje priliku organima za provođenje zakona da predvide ozbiljnije incidente. Također, prepoznavanje i kažnjavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje unapređuje nivo povjerenja u zajednicama koje su njima pogođene, jer se time povećava povjerenje u pravosudni sistem i zajednice se osjećaju sigurnije.

Pravno reguliranje zločina iz mržnje i govora mržnje u Bosni i Hercegovini

Zločini iz mržnje i govor mržnje kao složen socijalni ali i pravni konstrukt mogu se manifestirati u formi:

- incidenta počinjenih iz mržnje/predrasude kao motiva;
- prekršaja počinjenih iz mržnje/predrasude kao motiva;
- krivičnih djela počinjenih iz mržnje/predrasude kao motiva gdje prvi oblik ne ulazi u sferu protivpravnog ponašanja a druga dva oblika predstavljaju kažnjiva ponašanja (Bajraktarević, Pajević, 2016; SOC, 2016).

Bitno je istaći da u heterogenom društvu kao što je bosanskohercegovačko čak i manji incidenti mogu imati ozbiljne reperkusije i ne trebaju bit zanemareni. Riječ je prvenstveno o psihičkim posljedicama kao što je osjećaj straha kod pripadnika zajednice čije je dobro napadnuto ili ugroženo, društvenim posljedicama kao što je produbljanje postojećih grupnih podjela koje neminovno vode narušavanju društvenih odnosa te sigurnosnim obzirom da zločini iz mržnje u konfliktnom okruženju gotovo uvijek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja većih razmjera (Lalić, 2014).

Sve navedeno ukazuje na iznimnu opasnost koju ignoriranje, pogrešno percipiranje i neadekvatno procesuiranje zločina iz mržnje i govora mržnje predstavlja u bosanskohercegovačkom kontekstu (Lučić-Čatić i str., 2016).

Krivičnopravno reguliranje

Krivična djela počinjena iz mržnje u krivičnom zakonodavstvu BiH regulirana su na državnom nivou, nivou entiteta i Brčko distrikta BiH na tri načina:¹⁶

- kao zasebno, samostalno krivično djelo izazivanja mržnje, razdora i netrpeljivosti;
- mržnja (predrasuda kao motiv) je propisana kao kvalificirana okolnost za čitav niz kvalificiranih oblika različitih kaznenih djela;
- mržnja (predrasuda kao motiv) je propisana kao otegotna okolnost pri odmjerenju kazne za sva ostala kaznena djela kod kojih zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalificirani oblik kaznenog djela.

Izazivanje mržnje, razdora i netrpeljivosti – zasebno krivično djelo¹⁷

Ova odredba u suštini ne predstavlja zločin iz mržnje već pogoršani oblik govora mržnje, tzv. podsticanje na mržnju. Naime, krivična djela počinjena iz mržnje imaju dva ključna elementa: radnju koja je propisana kao krivično djelo u krivičnom zakonu i mržnju/predrasudu kao motiv. Element motiviranosti predrasudom znači da je počinilac izabrao oštećenog na osnovu određenih zaštićenih karakteristika dok oštećeni može biti jedna osoba, više osoba ili imovina koja se dovodi u vezu sa pojedincem, odnosno grupom koja dijeli zaštićene karakteristike

(OSCE/ODIHR, 2009; Lučić-Čatić i Bajrić, 2013). Dakle, ukoliko u počinjenom djelu manjka neki od navedenih elemenata, bilo da se radi o radnji koja je već propisana kao krivično djelo u krivičnom zakonu ili o predrasudi kao motivu, djelo neće predstavljati krivično djelo počinjeno iz predrasude kao motiva. Ukoliko izvršimo analizu djela izazivanja mržnje, razdora i netrpeljivosti utvrdit ćemo da ono ne ispunjava kriterij „dva elementa“ jer ukoliko se ne dokaže predrasuda kao motiv nema ni djela. Upravo stoga

16 Zasebno, samostalno krivično djelo izazivanja mržnje, razdora i netrpeljivosti definirano je u krivičnom zakonodavstvu BiH, FBiH i RS dok je izmjenama krivičnog zakonodavstva Republike Srpske ovo djelo brisano iz Krivičnog zakona a uvedena su dva nova djela i to: član 359. „Javno izazivanje i poticanje nasilja i mržnje“ i članak 358. „Izazivanje nereda“ (KZ Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/17). Predrasuda kao motiv kao kvalificirana okolnost i predrasuda kao motiv kao otegotna okolnost pri odmjerenju kazne definirana je samo u kaznenom zakonodavstvu entiteta i Brčko distrikta BiH.

17 Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik BiH“ br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10.) član 145.a; Krivični zakon Republike Srpske („Sl. glasnik Republike Srpske“ br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13, 64/17) čl. 294.a; Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Sl. novine FBiH“, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11) čl. 163; Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 10/03, 45/04, 6/05, 21/10) čl. 160.

možemo zaključiti da se odredbe krivičnih zakona kojima se inkriminira pozivanje na mržnju mogu koristiti kao materijalno pravna osnova za procesuiranje govora mržnje bez negativnih reperkusija na pravnu sigurnost i slobodu izražavanja (De Sanctis, 2014).

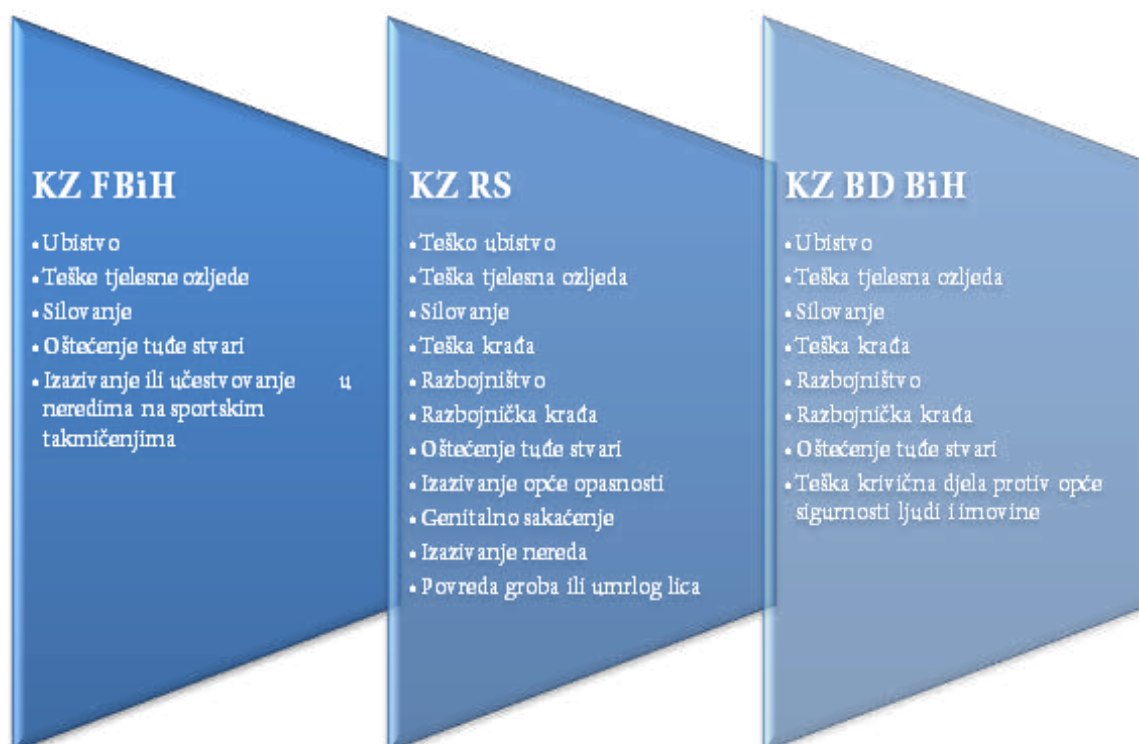
Problem koji se javlja u praksi ogleda se u činjenici da izazivanje mržnje može biti počinjeno i drugim radnjama a ne samo govorom (npr. ugrožavanjem sigurnosti, oštećenjem tuđih stvari, sknavljenjem spomenika, spomen obilježja ili grobova) koji predstavljaju samostalna krivična djela te kada su počinjena iz mržnje/predrasude kao motiva postavlja se pitanje da li je u svakom konkretnom slučaju riječ o zločinu iz mržnje ili pozivanju na mržnju kao pogoršanom obliku govora mržnje (Bajraktarević Pajević, 2016). Ovu dilemu je moguće riješiti primjenom „Rabatskog akcionog plana o zabrani javnog zagovaranja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, netrpeljivost ili nasilje“ (u daljnjem tekstu Plan) ili Policy rad Article 19 (Article 19, 2012).¹⁸ Naime, oba dokumenta nude šestodijelni sistem provjere praga koji se primjenjuje na krivično zabranjena izražavanja. U skladu sa pravilima, sve potencijalne slučajeve pozivanja na mržnju trebalo bi sagledati kroz prizmu šestodijelnog testa, čime bi se osiguralo uspostavljanje visokog praga za definiranje ograničenja slobode izražavanja i definiranje podsticanja na mržnju. Pored njegove primjene u svrhu razgraničavanja slobode govora od zabranjenog govora, kada postoji dilema je li određeno ponašanje zločin iz mržnje ili poticanje na mržnju, primjena ovog testa može riješiti dilemu.

Kada govorimo o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu kao zaštićenoj karakteristici, značajno je istaći da navedene odredbe ne pružaju zaštitu od pozivanja na

mržnju u vezi sa ovom grupom. Kao što vidimo iz naziva odredbe ali i iz njezinog sadržaja zaštićene karakteristike su nacionalnost, vjeroispovijest i rasa dok seksualna orijentacija i rodni identitet kao zaštićene karakteristike nisu štice od pogoršanog oblika govora mržnje niti drugim odredbama krivičnih zakona (koji sadrže ovakvo rješenje) što predstavlja enorman propust u krivičnom zakonodavstvu Federacije BiH, Brčko distrikta BiH i državnog nivoa.

Nešto drugačija situacija je uvedena noveliranjem krivičnog zakonodavstva Republike Srpske u kojem je izmjenama iz 2017. brisano krivično djelo izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti a uvedena djela Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje (član 359.) i Izazivanje nereda (član 358.) (KZ RS, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/17). Tako je lista zaštićenih karakteristika u odredbama člana 359. proširena i obuhvata nacionalnu, rasnu, vjersku ili etničku pripadnost, boju kože, pol, seksualno opredjeljenje, invaliditet, rodni identitet, porijeklo ili kakve druge osobine čime je omogućena ravnopravna zaštita svih grupa. Budući da se i ovo djelo može počinuti radnjama koje čine druga samostalna djela (npr. ugrožavanjem sigurnosti, oštećenjem tuđih stvari i sl.), za utvrđivanje da li se radi o zločinu iz mržnje a da li o pozivanju na mržnju može se koristiti spomenuti šestodijelni test.

U konačnici iako su oba navedena krivična fenomena (zločin iz mržnje i govor mržnje) prepoznata i propisana krivičnim zakonima koji su na snazi u sve četiri jurisdikcije u BiH, evidentan je nedostatak razumijevanja ovih savremenih pravnih koncepata i manjkavosti u njihovom procesuiranju i sankcioniranju.

Mržnja kao kvalificirani oblik

Krivični zakoni entiteta i Brčko distrikta BiH, izuzev Krivičnog zakona BiH (KZ BiH)¹⁹ propisuju mržnju/predrasudu kao kvalifikatornu okolnost za niz kvalificiranih oblika različitih krivičnih djela. Teži oblici djela, pored razlike u vrsti djela za koje je propisan teži oblik, međusobno se razlikuju uglavnom po nejednakoj legislativnoj tehnici i zapriječenju sankciji. Krivični zakoni na odnosnim nivoima vlasti to čine na jednoobrazan način samo za krivična djela teške tjelesne ozljede i silovanja, dok za ostala djela ne postoji unificirano rješenje. Nedosljednost u reguliranju ogleda se i u zapriječenim sankcijama za izvršenje pojedinih kvalificiranih oblika²⁰ (Bajraktarević Pajević, 2016).

Glede zaštićenih karakteristika koje mogu biti predmetom napada bitno je istaći da su one propisane u općem dijelu krivičnih zakona na različite načine i da svi

obuhvataju i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Tako je u KZ FBiH i KZ RS propisana definicija krivičnog djela iz mržnje (na različite načine), a u Krivičnom zakonu Brčko distrikta BiH (KZ BD BiH) je propisana definicija mržnje. U narednom prikazu prezentiran je pregled krivičnih djela po krivičnim zakonima za koja je mržnja/predrasuda propisana kao kvalifikatorna okolnost.

Mržnja kao otegotna okolnost

Tumačeći mržnju/predrasudu kao motiv kao opću otegotnu okolnost, ukoliko je djelo počinjeno iz mržnje/predrasude kao motiva, a krivični zakon ne propisuje kvalificirani oblik tog krivičnog djela, za slučaj počinjenja iz mržnje/predrasude kao motiva sud je dužan prilikom odmjeravanja kazne uzeti u obzir ovaj motiv počinioca i cijeliti ga kao otegotnu okolnost. Dakle, činjenica da je motiv za počinjenje određenog krivičnog djela mržnja, odnosno predrasuda, mora imati uticaj i na odmjeravanje krivičnopravne sankcije u svakom konkretnom slučaju.²¹

Mržnju/predrasudu kao motiv kao otegotnu okolnost pri izricanju sankcije za sva krivična djela izričito propisuju KZ BD BiH dok KZ RS i KZ FBiH na različite načine propisuju počinjenje djela iz mržnje/predrasude kao motiva kao otegotnu okolnost.²²

Također, navedeni zakoni u dijelu „Osnovni pojmovi“ propisuju značenje izraza „mržnja“ i „krivično djelo iz mržnje“.²³

KZ FBiH propisuje sljedeće:

19 Uzevši u obzir nadležnost Suda BiH, tj. da Sud BiH nije nadležan za krivična djela ubistva, teške tjelesne ozljede, silovanja, teške krađe, razbojničke krađe, razbojništva te izazivanja opće opasnosti, nedostatak ovog oblika reguliranja krivičnih djela počinjenih iz predrasude kao motiva na najvišem nivou je logično rješenje. Jednaka je situacija i sa odsustvom definiranja pojma „mržnje“ u općim pojmovima KZ BiH.

20 Za krivično djelo teške tjelesne ozljede Krivični zakon Brčko distrikta BiH i KZ FBiH propisuju mogućnost izricanja kazne zatvora u trajanju od jedne do deset godina, KZ RS propisuje raspon u trajanju od jedne do osam godina zatvora. Vidi više: Lučić- Čatić, M. i Bajrić, A. (2013) *Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.

21 Vidi više: OSCE/ODIHR, *Borba protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Analiza incidenata motiviranih predrasadama počinjenih u Bosni i Hercegovini sa preporukama*. 2012.

22 Vidjeti KZ BD BiH član 49. stav 2. i KZ RS član 37. stav 3.

23 Neophodnost propisivanja značenja izraza „mržnja“ i „krivično djelo iz mržnje“ proizlazi iz činjenice da bi se bez ovog pojašnjenja pojmovi „mržnja“ i „iz mržnje“ mogli poistovjetiti sa emotivnim stanjem počinioca prema točno određenom pojedincu, što nije neophodno za ostvarenje bića krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Prema: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (2012), *Borba protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Analiza incidenata motiviranih predrasadama počinjenih u Bosni i Hercegovini sa preporukama*. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini.

24 Zakon o izmjenama i dopunama KZ FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 46/16).

25 KZ RS, član 147. stav 25. KZ RS („Sl. glasnik RS“, br. 64/17).

26 Vidjeti KZ BD BiH, član 2. stav 37. („Sl. glasnik BD BiH“, br. 10/03, 45/04, 6/05, 21/10).

27 Kantonalni sud u Sarajevu. Presuda br. 09 0 K 018537 13 K od 07.07.2014. godine

„Krivično djelo iz mržnje je svako krivično djelo, učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe. Takvo postupanje uzet će se kao otegotna okolnost ako ovim zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalificirani oblik kaznenog djela počinjenog iz mržnje.“²⁴

KZ RS krivično djelo iz mržnje definira na sljedeći način:

„Kazneno djelo iz mržnje je djelo izvršeno u potpunosti ili djelomično zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, vjerskog uvjerenja, boje kože, spola ili seksualne orijentacije, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta neke osobe.“²⁵

Kao što je već navedeno KZ BD BiH u osnovnim pojmovima propisuje značenje izraza „mržnje“ kao pobude pri izvršenju krivičnih djela. Tako je „mržnja“ definirana na sljedeći način:

„Mržnja predstavlja pobudu za činjenje krivičnog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelomično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina.“²⁶

Kada je riječ o navedenim definicijama, bitno objasniti nekoliko činjenica:

- Mržnja/predrasuda kao motiv mora se uzeti u obzir neovisno o tome da li je ona jedini motiv za počinjenje djela ili je samo jedan od više **različitih motiva** (višestruka motivacija), što se vidi u dijelu odredbi koje kažu „...izvršeno u potpunosti ili djelomično...“. Tako je npr. Sud²⁷ ispravno prepoznao i presudio da je u narednom slučaju riječ o počinjenju krivičnog djela iz mržnje/predrasude kao motiva iako je osnovni motiv bio protivpravno sticanje imovinske koristi a mržnja/predrasuda kao motiv tek motiv za izbor oštećenih. *Počinioci su izvršili više krivičnih djela razbojništva nad više oštećenih homoseksualne orijentacije izabравši oštećene temeljem pretpostavke da se isti zbog svoje seksualne orijentacije neće braniti niti će prijaviti djelo.*

Počinioci su osuđeni za krivično djelo razbojništva a motiv za izbor oštećenih je cijeljen kao otegotna okolnost prilikom odmjeravanja krivične sankcije;

- Djelo je krivično djelo iz mržnje/predrasude kao

motiva i onda kada je **počinilac pogrešno percipirao i pretpostavljao pripadnost oštećenog grupi** koja dijeli zaštićene karakteristike koje su predmetom napada. S tim u vezi, bila bi riječ o krivičnom djelu počinjenom iz mržnje/predrasude kao motiva i u sljedećoj situaciji: *Počinilac je, vidjevši da oštećeni izlazi iz popularnog gay bara, istog tjelesno napao psujući ga po osnovu njegove seksualne orijentacije te mu nanio teške tjelesne ozljede iako je oštećeni heteroseksualne orijentacije.*

- Naime, iako oštećeni ne dijeli zaštićene karakteristike koje su bile predmetom napada, činjenica da je počinilac pogrešno pretpostavio i da je njegov napad ipak motiviran mržnjom/predrasudom čini ovo djelo kvalificiranim oblikom krivičnog djela teških tjelesnih ozljeda (kvalificirano mržnjom/predrasudom).;

Djelo je krivično djelo iz mržnje/predrasude kao motiva čak i kada je usmjereno prema osobama ili njihovoj imovini **zbog njihove veze** sa osobama koje dijele zaštićene karakteristike a koje su predmetom napada. S tim u vezi, bila bi riječ o krivičnom djelu počinjenom iz mržnje/predrasude kao motiva i u sljedećoj situaciji: *Počinilac je napao i pretukao (teško tjelesno ozlijedio) oštećenu jer je ista borac za ljudska prava LGBTI osoba iako je ona heteroseksualne orijentacije. Kao i u prethodnom primjeru, iako oštećena ne dijeli zaštićene karakteristike koje su bile predmetom napada, činjenica da ju je počinilac izabrao zbog njenog aktivizma koji je u vezi sa zaštićenom karakteristikom koja je predmetom njegove mržnje/predrasude čini ovo djelo kvalificiranim oblikom krivičnog djela teških tjelesnih ozljeda (kvalificirano mržnjom/predrasudom).*

Posljednja dva primjera jasno su istaknuta u definiciji „mržnje“ koja je propisana u KZ DB BiH, no isti princip se treba primijeniti i u entitetima iako nije izričito sadržano u odredbama.

Dakle, navedenim rješenjima je naloženo sudovima da se mržnja/predrasuda kao motiv mora uzeti kao otegotna okolnost u svim krivičnim djelima i da se treba odmjeriti veća kazna, osim u slučajevima kada zakon već propisuje teže kažnjavanje za kvalificirani oblik krivičnog djela.

Drugi propisi²⁸

Kada govorimo o drugim propisima koji reguliraju ovu oblast, prije svega je potrebno istaći da se oblast zločina iz mržnje i govora mržnje, kako u njegovom osnovnom obliku koji je reguliran u prekršajnoj sferi tako i u formi pozivanja na mržnju koji doseže krivičnopravni nivo, iznimno mnogo isprepliće i nerijetko ni sami učesnici krivičnog progona ne mogu jasno odrediti da li je određeno ponašanje zločin iz mržnje ili neki oblik govora mržnje (Lučić-Čatić i sur., 2016).

Naime, osnovni oblik govora mržnje reguliran je zakonima o javnom redu i miru (ZOJRM) Republike Srpske

(„Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 11/15.) i Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 32/209 i 14/10), Zakonom o prekršajima protiv javnog reda i mira Federacije BiH („Službeni glasnik Federacije BiH“, br. 18/07 i 7/08.) kao i kantonalnim zakonima o javnom redu i miru u Federaciji BiH koji propisuju da određeni oblici ponašanja kojima se vrijeđaju osjećaji građana u javnosti predstavljaju prekršajno djelo.²⁹

S tim u vezi,

- ZOJRM Republike Srpske u članu 8. (Vrijeđanje) propisuje da će se osoba koja grubim vrijeđanjem druge osobe na političkoj, vjerskoj ili nacionalnoj osnovi ili drugim bezobzirnim ponašanjem izazove osjećanje tjelesne ugroženosti ili uznemirenosti građana, kazniti novčanom kaznom od 200 KM do 800 KM. Značajno je istaći da iako odredbe KZ RS o pozivanju na mržnju obuhvataju i zaštićene karakteristike seksualne orijentacije i rodnog identiteta, osnovni oblik govora mržnje se ograničava isključivo na političko opredjeljenje, vjeroispovijest i nacionalnu pripadnost dok seksualna orijentacija, rodni identitet ali i niz drugih zaštićenih karakteristika neopravdano bivaju isključene;
- Zakon o prekršajima Federacije BiH u članu 8. propisuje da će se novčanom kaznom od 100 KM kazniti osoba koja na javnom mjestu narušava javni red i mir naročito drskim ponašanjem, grubim vrijeđanjem druge osobe ili drugim bezobzirnim ponašanjem ugrožava sigurnost ljudi ili izaziva osjećanje tjelesne ugroženosti, uznemirenosti ili negodovanja osoba. Ovakvom odredbom, bez ograničavanja liste zaštićenih karakteristika pružena je sveobuhvatnija zaštita svih osoba.
- ZOJRM Brčko Distrikta BiH u članu 9. (Vrijeđanje) propisuje da će se novčanom kaznom u iznosu od 800 do 1.500 KM kazniti osoba koja na javnom mjestu govorom, pisanjem isticanjem obavještenja ili oglasa ili na drugi način vrijeđa ili omalovažava patriotska, nacionalna, vjerska, moralna ili osjećanja rasne pripadnosti građana, iz čega jasno proizlazi da niti u ovom dijelu BiH vrijeđanje na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta ne predstavlja prekršaj. Uzevši u obzir da ni odredba o pozivanju na mržnju ne pruža zaštitu osobama koje dijele ovu grupu zaštićenih karakteristika, noveliranje zakonskih rješenja se nameće kao imperativ.

Ova oblast je predmet reguliranja i:

- Zakona o javnom okupljanju Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 28/12): Član 23. – *Policijski službenici su ovlašteni spriječiti ili prekinuti mirno okupljanje, ako se učesnici pozivaju ili podstiču na nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju i netrpeljivost;*

²⁸ Zbog složenosti ustroja BiH i velikog broja propisa ograničit ćemo se na prezentiranje samo određenog broja ZOJRM i drugih odnosnih propisa koji tangiraju navedenu problematiku.
²⁹ Zakoni o prekršajima Brčko distrikta BiH i entiteta na jedinstven način definišu prekršaj: „Prekršaji predstavljaju kršenja javnog poretka ili propisa o ekonomskom i finansijskom poslovanju utvrđena zakonom ili drugim propisom, za koje su određena obilježja i za koje su propisane sankcije“. Vidjeti: član 3. stavak (1) Zakona o prekršajima Brčko distrikta BiH („Sl. glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 24/07, 06/12 i 11/12), član 1. stav (1) Zakona o prekršajima Republike Srpske („Sl. glasnik Republike Srpske“, br. 34/06, 1/09 i 29/10), član 2. stav (1) Zakona o prekršajima Federacije BiH („Sl. novine Federacije BiH“, br. 31/06).

- Zakona o Radio televiziji Republike Srpske – član 15. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 49/0, 73/08 i 42/10) i Zakona o javnom servisu televizije Federacije BiH - član 40. stav (1) („Službene novine FBiH“, br. 48/08):
- Član 15. – *Ko grubo kršeći standarde profesionalnog ponašanja medija i novinara, koristi huškački ili govor mržnje, ili govor koji očito poziva ili podstiče na nasilje, nacionalne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnog reda ili mira, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine;*
- Zakona o sprečavanju nereda na sportskim priredbama Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 106/15):
- Član 3. – *Pod nasiljem i nedoličnim ponašanjem na sportskim priredbama, u smislu ovog zakona, smatra se: ... (9.) unošenje i isticanje transparentata, zastava ili drugih stvari sa tekstom, slikom, znakom ili drugim obilježjem koji iskazuju ili potiču mržnju ili nasilje na osnovu rase, nacionalne ili vjerske pripadnosti ili neke druge posebnosti...;*
- Zakona o sprečavanju nereda na sportskim takmičenjima Hercegovačko-neretvanskog kantona („Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona“, br. 03/05.)
- Član 4. – *Protivpravnim ponašanjem u smislu ovog Zakona smatra se: ... unošenje i isticanje transparentata, ili drugih stvari s tekstom, slikom, znakom ili drugim obilježjem koje potiče mržnju ili nasilje... pjevanje pjesama ili dobacivanje poruka čiji sadržaj iskazuje ili potiče mržnju ili nasilje;*
- Članak 39. – *Novčanom kaznom od 500 do 700 KM ili kaznom zatvora u trajanju do 60 dana kaznit će se za prekršaj fizička osoba koja: ... (3.) pokuša unijeti ili unese i ističe u sportskom objektu transparent ili drugu stvar s obilježjem koje iskazuje ili potiče mržnju ili nasilje... (5.) za vrijeme sportskog takmičenja pjeva pjesme ili dobacuje takmičarima ili drugim gledaocima poruke, čiji sadržaj iskazuje ili potiče mržnju.*
- i drugim zakonima o sprečavanju nereda na sportskim takmičenjima.³⁰

Poznavanje i ovog seta propisa ali i njihova implementacija u praksi bi trebala biti znatno zastupljenija. Naime, svjedoci smo mnogobrojnih kršenja navedenih propisa u BiH koji ostaju neopravdano nesankcionirani i koji, upravo zbog

činjenice da učesnici lanca krivičnog progona na iste ne reaguju, u biti šalju poruku grupi koja je predmetom napada da nisu voljni pružiti zaštitu njihovih prava.

Jedan od primjera za navedeno je incident koji se desio 2015. godine kada je na derbiju Sarajeva i Željezničara na sjevernoj tribini bio postavljen veliki transparent na kojem je pisalo: „17.5. je Međunarodni dan borbe protiv homofobije. U čast sutrašnjeg praznika vašeg, napušite se dobro k... našeg“. Iako je na utakmici bio prisutan veliki broj policijskih službenika/ca, zaštitara/ki i drugih organa reda, niko od navedenih nije reagirao kako bi sporni transparent bio uklonjen, a vinovnici događaja su prošli nekažnjeno.

Jednako nereagiranje i nesankcioniranje je doživio i post Samre Čosović-Hajdarević, zastupnice u Skupštini Kantona Sarajevo, koja je na javnom Facebook profilu osudila odobravanje povorke ponosa i poručila aktivistima: „Želim da se ovakvi ljudi izoluju i sklone što dalje od naše djece i društva. Neka idu negdje drugo i prave sebi grad, državu, zakone i svoja prava koja im niko neće osporavati. Ali ovdje NE!“.

Sličan sadržaj, ali i epilog, odnosno odsustvo istoga je doživjela i izjava tadašnjeg poslanika u državnom parlamentu, visokopozicioniranog političara Bakira Izetbegovića, koji je povodom odobravanja prvog Queer festivala u Sarajevu 2008. godine izjavio: „Nimalo nisam obradovan time. Jedno podsjećanje na Sodomu i Gomoru u danu 27. noći, jedne plemenite noći koju muslimani očekuju, nimalo nisam obradovan time.“.

Primjera kao što su navedeni je veoma mnogo, bilo da se radi o visokopozicioniranim političarima ili ne, a zajedničko im je da, iako su iznimno dobro zabilježeni, neopravdano je izostala reakcija učesnika lanca krivičnog progona.

Svakako, pored poznavanja seta propisa i volje da se po istome postupka, poznavanje načina razgraničenja prekršaja od krivičnih djela je, također, iznimno bitno uzevši u obzir da se mržnja/predrasuda kao motiv i u zločinima iz mržnje jako često izražava verbalnim ili pisanim putem, a da određene radnje počinjenja, kao što je npr. tjelesni napad koji rezultira lakim tjelesnim ozljedama, istovremeno ispunjavaju obilježja i prekršaja i krivičnog djela.

30 Zakon o sprečavanju nereda na sportskim takmičenjima („Narodne novine“, broj 117/03); Zakon o bezbjednosti održavanja sportskih takmičenja u Zeničko-dobojskom kantonu („Sl. novine Zeničko-dobojskog kantona“, broj 2/06); Zakon o sportu Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik BiH“, broj 27/08); Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama („Sl. novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde“, broj 7/13); Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama („Sl. glasnik Unsko-sanskog kantona“, broj 3/11.); Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama („Sl. novine Kantona Sarajevo“, broj 7/07); Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama kantona Središnja Bosna („Sl. novine Kantona Središnja Bosna“, broj 14/11); Zakon o sprečavanju nereda na sportskim takmičenjima u kantonu Zapadnohercegovačkom „Narodne novine kantona Zapadnohercegovačkog“, broj 14/04).

ISTRAŽIVANJE I DOKAZIVANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE

Detektirane poteškoće i smjernice za prevazilaženje istih

Veliki broj lokalnih i međunarodnih organizacija u svojim izvještajima ukazuju na veliki nesrazmjer registriranih incidenata iz mržnje u BiH i predmete za koje je podignuta optužnica, ili koji su procesuirani.³¹ Različita istraživanja provedena na nivou BiH su identificirala niz poteškoća koje se javljaju među svim učesnicima krivičnog progona prilikom njihovog rada u oblasti zločina iz mržnje koji posredno ili neposredno najčešće dovode do neopravdanog izostavljanja predrasude kao motiva u optužnicama i njihovog procesuiranje kao „običnih“ krivičnih djela (Lučić-Čatić i Bajraktarević Pajević, 2017; Bajraktarević Pajević, 2016; Lučić- Čatić i Bajrić, 2013).

Često se neadekvatan odgovor na ova djela pripisuje upravo policijskim službenicima/ama. Na njihovu ulogu ukazuju i rezultati sveobuhvatne studije Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini: perspektiva tužioca (2013) u kojoj se kao potencijalne poteškoće u postupanju policije ističu:

- nepostojanje/nepoznavanje indikatora za prepoznavanje predrasude kao motiva;
- percipirana neizvjesnost u pogledu dokazivanja;
- neadekvatan format istraga;
- nedovoljna senzibilizacija;
- potencijalni problem ličnih stavova policijskih službenika/ca

Vodeći se detektiranim poteškoćama, nastojat ćemo prezentirati određena uputstva za njihovo prevladavanje.

Indikatori za prepoznavanje predrasude kao motiva

Da bi se bilo koja pojava mogla adekvatno istražiti neophodno ju je prije svega moći prepoznati i identificirati, što u ovom slučaju znači mogućnost prepoznavanja potencijalnog motiva počinjenja djela već na samom početku. Naime, identifikacija (a kasnije i dokazivanje) motiva krivičnog djela nije karakteristična za uobičajeni format istrage i predstavlja element bića samo malog broja krivičnih djela te stoga nije ni iznenađujuće nesnalaženje sa prepoznavanjem motiva kao što je mržnja/predrasuda.

Upravo zbog toga su kreirani razni alati koji pomažu policijskim službenicima da prepoznaju mržnju/predrasudu kada je prisutna u određenom događaju.

U mnoštvu istih izdvajamo indikatore mržnje/predrasude kao objektivne činjenice ili okolnosti koje su prisutne u krivičnom djelu, a koje ukazuju na to da su postupci počinilaca bili motivirani bilo kojim oblikom mržnje/predrasuda tj. indicije koje policijski službenici/e traže na licu mjesta, a koje ukazuju na prisutnost mržnje/predrasude kao motiva (McLaughlin, i sur., 2000).

To su sljedeći indikatori:

- Percepcija žrtve/svjedoka:
  - Doživljavaju li žrtve/svjedoci da je djelo motivirano mržnjom/predrasudama?
- Rasne, etničke, vjerske, spolne, kulturne i druge razlike:
  - Jesu li su postojale razlike u zaštićenim karakteristikama između žrtve i počinioaca?
  - Je li žrtva član manjinske grupe na teritoriji na kojoj se dogodio incident?
  - Je li žrtva angažirana u aktivnostima koje promoviraju grupu čije zaštićene karakteristike ona dijeli?
- Komentari i geste
  - Jesu li su prije, tokom i nakon počinjenja djela izrečeni komentari/geste koji ukazuju na mržnju/predrasudu prema grupi kojoj pripada žrtva?
  - Nalaze li se na mjestu gdje je djelo pripremano, gdje se desilo, gdje je nastupila posljedica ili gdje se nalazi/skriva počinilac pisane izjave koje ukazuju na mržnju/predrasudu prema grupi kojoj pripada žrtva?
- Crteži, oznake, simboli
  - Nalaze li se na mjestu gdje je djelo pripremano, gdje se desilo, gdje je nastupila posljedica ili gdje se nalazi/skriva počinilac pisane izjave, crteži, oznake, simboli ili grafiti koji ukazuju na mržnju/predrasudu prema grupi kojoj pripada žrtva?
- Mjesto i vrijeme incidenta
  - Da li se incident desio na dan ili u periodu koji je posebno značajan za grupu čije zaštićene karakteristike dijeli žrtva?
  - Je li žrtava bila u blizini ili na području/mjestu koje se obično povezuje sa konkretnim grupama čiji članovi dijele neku od zaštićenih karakteristike ili koje pripadnici tih grupa obično posjećuju?
- Prethodna prisutnost krivičnih djela (ili drugih oblika zločina iz mržnje) počinjenih iz mržnje/predrasude
  - Je li na tom području bilo ranijih incidenata, prekršaja ili krivičnih djela počinjenih iz mržnje/predrasude?
  - Je li žrtva bila u posjeti mjestu gdje su se prethodno dogodili incidenti protiv članova žrtvine grupe koji su bili motivirani mržnjom/predrasudama?
  - Je li žrtva prethodno dobila uznemirujući e-mail ili telefonski poziv ili je bila žrtva verbalnog uznemiravanja koje se temeljilo na pripadnosti određenoj grupi?
- Motiv osumnjičenog
  - Je li osumnjičeni ranije bio uključen u slične incidente?
  - Je li osumnjičeni član organizirane grupe mržnje?
  - Ima li počinilac kriminalnu prošlost koja ukazuje na to da je prethodni(e) incident(e) izazvao na sličan način, a žrtve su imale istu zaštićenu karakteristiku?

- **Nedostatak drugih motiva**
- Postoje li drugi jasni motivi za postupanje počinioca?
- **Organizirane grupe mržnje**
- Jesu li na mjestima koja se dovode u vezu sa krivičnim djelom prisutni predmeti koji se mogu dovesti u vezu sa organiziranim grupama mržnje?
- Postoje li neke druge naznake da su pripadnici grupa mržnje uključeni u incident (npr. grupa mržnje je bila aktivna u susjedstvu: prisutni su grafiti, leci)?

Prisutnost navedenih indikatora ukazuju na mogućnost da je djelo počinjeno iz mržnje/predrasude kao motiva i njihovo adekvatno prepoznavanje, ispitivanje i fiksiranje može biti od značaja za kasnije dokazivanje predrasudnog motiva.

Format istrage

Glede formata istrage, kao što smo već naglasili, ispitivanje i dokazivanje motiva počinjenja djela nije uobičajena policijska praksa što može uzrokovati poteškoće ukoliko se radi o zločinima. Naime, motiv počinjenja djela je neizostavan element zločina iz mržnje i kao takav tokom istrage treba biti identificiran, ispitan i dokazan (Bell, 2002). Stoga je potrebno voditi dvije istovremene i povezane istrage i to jednu koja se odnosi na samo krivično djelo i drugu kojom se istražuje mržnja/predrasuda kao motiv. Navedeno uvjetuje i način prikupljanja dokaza koji je također dvosmjerni i to na način da se osiguraju valjani dokazi kako za samo krivično djelo tako i za mržnju/predrasudu kao motiv (Bajraktarević Pajević, 2016).

Senzibilizacija i lični vrijednosni stavovi

Pored navedenog, rad sa zločinima iz mržnje zahtjeva i senzibiliziranost policijskih službenika/ca za rad u ovoj oblasti, kao i njihovu sposobnost da se distanciraju od ličnih vrijednosnih stavova ukoliko ih oni ometaju u radu.

Naime, ispitivanje seksualnih predrasuda policijskih službenika/ca MUP-a Kantona Sarajevo ukazuju da gotovo pola ispitanika ima određeni oblik seksualnih predrasuda dok je gotovo jedna trećina ispitanika istakla da bi izbjegli kontakt ili se protivili da rade sa homoseksualnim muškarcima i ženama. Upitani o spremnosti da aktivno učestvuju u određenim vidovima neprijateljskog ponašanja prema homoseksualnim muškarcima i ženama gotovo 20% je izrazilo spremnost na takvo postupanje. Navedeno ukazuje na veliku mogućnost da će utvrđeni stavovi i predrasude uticati na njihov rad te se odraziti na mogućnost pristupa pravdi ove kategorije društva (Lučić-Čatić i sur., 2018: 176).

Tako se uvođenje programa za senzibilizaciju, bilo da se radi o edukacijama, izlaganju različitostima ili nekoj drugoj metodi nameće kao imperativ.³²

Kontakt sa žrtvom

Kada govorimo o žrtvama zločina iz mržnje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta od iznimnog

je značaja odnos policijskih službenika/ce prema žrtvi. Veliki broj istraživanja ukazuje na činjenicu da žrtve zločina iz mržnje počinjenih na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta iznimno rijetko prijavljuju navedena djela u komparaciji sa žrtvama zločina iz mržnje počinjenih na osnovu drugih zaštićenih karakteristika (Finn i McNeil, 1987; Herek, Cogan, i Gillis, 2009; Williams i Robinson, 2004; Pikić i Jugović, 2006).

Mnogobrojni su razlozi za to, kao što je strah od otkrivanja seksualne orijentacije, strah od policijske brutalnosti, strah od sekundarne viktimizacije, te percipiranje policije kao homofobne (Kuehnle i Sullivan, 2003; Berrill i Herek, 1990; Gross i dr. 1988). Također, kao jedan od razloga neprijavlivanja navodi se i strah od okrivljivanja za vlastitu viktimizaciju (Chuang i Addington, 1988: 614). Berrill i Herek (1990) su utvrdili da je **40% ispitanika odbilo da izvrši prijavu jer se plašilo da će prijavljivanje policiji voditi ka objelodanjivanju njihove seksualne orijentacije i detalja o seksualnom identitetu i životu javnosti**. Stoga bi postupanje policijskih službenika/ca spram žrtava ovih zločina trebalo biti iznimno pažljivo.

Pri tome treba voditi računa o sljedećem:

- *Žrtve zločina iz mržnje su izabrane* na osnovu suštinskih i nepromjenjivih (teško promjenjivih) karakteristika njihovog identiteta. To može dovesti do povećane ranjivosti s obzirom na to da su napadnute zbog nečeg što ne mogu promijeniti. Dakle, žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje/predrasude su veoma slične žrtvama seksualnih delikata te stoga mogu biti sumnjičave prema drugim osobama, osjećati se preplašeno, degradirano, omalovaženo te biti u stanju poricanja. Lično iskustvo biti žrtva krivičnog djela počinjenog iz mržnje/predrasude je ponižavajuće za žrtvu i direktno utiče na njeno dostojanstvo;³³
- Posljedice zločina iz mržnje ne pogađaju samo žrtvu, već i grupu čije zaštićene karakteristike ona dijeli kao
- i društvo u cjelini što dovodi do toga da žrtva ovih djela nije isključivo osoba/imovina koja je predmet napada već svionik koji dijele predmetne zaštićene karakteristike;
- Prioritet u radu je sigurnost žrtve, njenih bližnjih kao i cjelokupne zajednice. Neophodno je pružiti žrtvi sigurnost te se pobrinuti za njene potrebe neovisno o toga da li se radi o fizičkim ili emotivnim potrebama;
- Žrtva je često i jedini svjedok tog događaja što je čini veoma bitnim izvorom informacija a kasnije i dokaza te je način njenog saslušanja od velikog značaja;

Neke od činjenica koje treba imati na umu prilikom saslušanja žrtve/uzimanja izjave su sljedeće:

- Profesionalan pristup žrtvi treba upotpuniti

32 Kritička analiza postojećih programa osnovne i permanentne obuke Policijske akademije FBiH i MUP-a Kantona Sarajevo ukazala na činjenicu da postojeći programi obuke, kako osnovne tako i permanentne/kontinuirane, ne obuhvaćaju sadržaje predrasudnog kriminaliteta prema homoseksualnim muškarcima i ženama. Naime, navedeni programi pored toga što ne obuhvaćaju sadržaje predrasudnog kriminaliteta prema homoseksualnim muškarcima i ženama, ne obuhvaćaju niti opće sadržaje o predrasudnom kriminalitetu te sadržaje koji u sebi obuhvaćaju homoseksualna pitanja (Lučić-Čatić i sur., 2019).

33 United States of America/Department of Justice/Community Research Associates (1999), National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=186784>.

razumijevanjem i poštivanjem što će omogućiti razvijanje pozitivnog odnosa sa žrtvom. Ukoliko je žrtva nepovjerljiva prema policijskom službeniku/ci potrebno je, ako je to moguće, potražiti pomoć policijskog službenika/ce koji dijeli zaštićene karakteristike žrtve, a koje su bile predmet napada;

- Tokom saslušanja potrebno je osigurati da samo jedan policijski službenik/ca razgovara sa žrtvom a poželjno je da, ukoliko je moguće, tako ostane i tokom cijele istrage;
- Neophodno je zaštititi anonimnost žrtve s obzirom na to da je anonimnost značajno pitanje za mnoge žrtve ovih krivičnih djela. Često se dešava da LGBTI zbog straha od „outovanja“ u toku saslušanja ne žele priznati da su žrtve krivičnog djela iz mržnje;
- Policijski službenik/ica nikada ne smije umanjiti značaj incidenta koji se dogodio žrtvi niti okrivljivati žrtvu za ono što joj se dogodilo;
- Neophodno je voditi računa o terminologiji koja se koristi tokom saslušanja. Terminologija ne smije ni na koji način vrijeđati žrtvu i voditi ka sekundarnoj viktimizaciji. Također, najbolje je pitati žrtvu na koji način želi da joj se obraća (npr. Kako se zovete? Kako želite da Vas zovem? Koje zamjenice koristite (ona/on)?);
- Postoji mogućnost da tokom razgovora žrtva upotrijebi riječi ili izraze koji su nepoznati policijskim službenicima/ama. U tom slučaju ili ukoliko službenik/ica ne razumije nešto u vezi sa identitetom osobe s kojom razgovara, najbolje ju je na profesionalan način i s poštovanjem upitati. U slučaju da se primijeti da je službenik/ica pogriješio/la u vezi sa postavljanjem pitanja, ili neko ukaže na grešku, dovoljno se izviniti i nastaviti sa razgovorom;
- Bitan način saslušanja kod ovih krivičnih djela je faza slobodnog izlaganja kada se omogućava žrtvi da iskaže sve osjećaje o incidentu i da se prisjeti što više detalja;
- Ukoliko prilike dozvoljavaju, razgovor sa žrtvom treba realizirati u adekvatnim uslovima i prostorijama;
- Ukoliko žrtva želi, omogućiti joj da razgovoru/izjavi prusustvuje „osoba od povjerenja“ žrtve;
- Omogućiti dovoljno vremena za obavljanje razgovora sa žrtvom;
- Voditi računa da žrtva ima pravo dijeliti samo one informacije koje želi. To je od posebne važnosti ako se prvi kontakt sa žrtvom dešava odmah nakon nasilnog incidenta ili ako se odvija na javnom mjestu;
- Ne pitati žrtvu da li se radilo o krivičnom djelu počinjenom iz mržnje. Naime, ne treba „nametati“, na bilo koji način, da se, eventualno, radilo o takvom krivičnom djelu. Umjesto toga, žrtvu treba pitati da li ona zna šta je motiv krivičnog djela i reći da su ljudi nekada napadnuti zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti i sl. Da li je možda nešto iz konkretnog događaja ukazivalo na to? (Maljevac i Vujović, 2013)
- Pitati žrtvu sjeća li se da li je, i ako jeste, šta je počinilac govorio, posebnu pažnju obratiti na homofobni i/ili transfobni govor, uvrede, verbalno ponižavanje prije

ili za vrijeme fizičkog napada;

- Uvijek treba postavljati pitanja u kontekstu incidenta/događaja, a ne o identitetu i privatnom životu žrtve. Ne dopustiti da radoznalost učini da se žrtva osjeća neugodno;
- Zabilježiti tačne riječi žrtve, onako kako su izgovorene, bez uljepšavanja, prepričavanja i slično, bez iznimke, od riječi do riječi navesti sve što je žrtva rekla;
- Detaljno zabilježiti povrede žrtva i kako se osjeća i detaljan opis doživljenog nasilja, riječima koje je žrtva koristila;
- Imati na umu da lična karta ne pokazuje uvijek pravi rodni identitet neke osobe. Rodni identitet nekih transrodnih osoba ne odgovara njihovom zakonski priznatom imenu ili zakonski priznatom spolu;
- Ako je žrtva transrodna osoba čiji službeni dokumenti ne odgovaraju rodnom identitetu s kojim se ona identificira, zabilježiti njezin rodni identitet. Treba imati u vidu da se prilikom preduzimanja službene radnje pretresa, ovlašteni službenik/ica vodi podatkom iz lične karte;
- Imati na umu da svaka LGBTI osoba ne govori otvoreno pred svima o vlastitoj spolnoj orijentaciji ili rodnom identitetu;
- Čuvanje privatnosti jako je važno u radu s LGBTI osobama, jer otkrivanje nekih ličnih informacija može imati veliki uticaj na život te osobe. Preduzeti sve što je u moći policijskog službenika/ce da zaštiti privatnost žrtve i da žrtva zna da su razgovori povjerljivi;
- Bitno je objasniti žrtvi dalje korake te koja je uloga policijskog službenika/ce u tom procesu;
- Podjednako je važno uputiti žrtvu na institucije i organizacije civilnog društva koje joj mogu pružiti adekvatnu podršku i pomoć koja je izvan djelokruga rada policijskih agencija.

Nakon što smo dali uputstva za prevazilaženje osnovnih detektiranih poteškoća kada je u pitanju rad policije u zaštiti prava LGBTI osoba, osvrnut ćemo se detaljnije na istražne radnje u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje prema LGBTI osobama.

BLAGOVREMENOST U POSTUPANJU I PRIKUPLJANJE DOKAZA

Krivična djela prijavljuju se najčešće policiji i prve korake u pravcu otkrivanja i rasvjetljavanja djela preduzimaju policijski službenici/e. Stoga, posebna pažnja mora se posvetiti inicijalnoj fazi rada na ovim predmetima, od trenutka saznanja za postojanje krivičnog djela, osiguranja lica mjesta, zatečenih osoba i dokaza do prvog kontakta sa žrtvom, što je u stvari kamen temeljac za dalje kriminalističko istraživanje. Propusti načinjeni u ovoj fazi u konačnici mogu imati presudan uticaj na nemogućnost dokazivanja i procesuiranja krivičnih djela nasilja nad LGBTI osobama.

U slučajevima nasilja nad LGBTI osobama blagovremeno reagovanje policijskih službenika/ca od presudne je važnosti kako s aspekta obezbjeđenja sigurnosti i zaštite žrtve od nasilnika, tako i za stvaranje preduslova za preduzimanje daljih efikasnih mjera potrebnih za identifikaciju i rasvjetljavanje djela.

U postupanju je bitno osigurati zaštitu privatnosti i ličnih podataka učesnika incidenta/događaja, naročito žrtve, te prikupiti sve raspoložive informacije i saznanja o incidentu/događaju od građana sa mjesta događaja.

S posebnom pažnjom ispitati i utvrditi sljedeće:

- pripadnost oštećene osobe (žrtve) ranjivoj skupini;
- motiv počinioca i eventualnu njegovu pripadnost određenim skupinama (indikatori);
- posljedice djela;
- okolnosti i način kako se incident/događaj odvijao/desio;
- identifikirati sva obilježja incidenta/događaja potrebna za kvalifikaciju djela;

Dokazi mržnje/predrasude³⁴

Jezik – verbalizacija mržnje/predrasude	{	- Žrtva/svjedoci
Izjave planiranja/priznanja	{	- Istomišljenici/ članovi organizirane grupe/prijatelji/susjedi/slučajni svjedoci - Pretraga mobilnog telefona osumnjičenog, računara te pregled povijesti Internet pretraživača
Izjave direktnog priznanja	{	- Osobe koje prve izadu na mjesto izvršenja događaja
Grafiti/simboli	{	- Na mjestu gdje je djelo pripremano, izvršeno ili na mjestu gdje se počinitelj skriva te na mjestu gdje počinitelj živi
Veze sa organiziranom grupom za mržnju (formalno ili neformalno organiziranom)	{	- Vrijeme i mjesto od osobitog značaja za počinioca i žrtvu - Način izvršenja i brutalnost napada - Obrasci ponavljanja istovrsnih incidenata

Forenzični i tehnički dokazi

- U skladu sa dobrom kriminalističkom praksom, fotodokumentirati šire lice mjesta i sve vidljive dokaze i predmete, a obavezno fotografski zabilježiti dokaze predrasude (npr. homofobne grafite, natpise i slično) i povrede žrtve ukoliko imate njen pristanak, odnosno ukoliko to obavlja kriminalistički tehničar vodite računa da sve bude detaljno dokumentirano;
- Voditi računa o tehnici i taktici označavanja i pakovanja dokaza te lancu čuvanja dokaza;
- Sačuvati dokaze u vidu tragova na žrtvi. Imati na umu da svaki kontakt ostavlja trag te da se dokazi sa napadača mogu nalaziti na koži i odjeći žrtve (krv, pljuvačka, vlakna odjeće, vlasi kose, DNK itd.). Razmotriti uzimanje briseva ukoliko je to odgovarajuće

i zadržavanje odjeće nakon pribavljanja zamjenske (Perry i Franey, 2019);

- Ukoliko je moguće i ako ima pristanak žrtve, organizirati medicinski pregled žrtve i tražiti primjerak medicinskog nalaza;
- Voditi računa da incident/događaj može biti zabilježen na postavljenim nadzornim kamerama na objektima u blizini (CCTV snimci), ili da je možda neko od prolaznika snimao mobilnim aparatom događaj. Pokušati pribaviti te snimke;
- Ukoliko je na licu mjestu prisutan počinitelj i imate njegov opis, obratite pažnju da li postoje obilježja koja ga povezuju sa određenim skupinama koje promoviraju nasilje, mržnju i slično (npr. tetovaže i slično);
- Pretpostaviti da će slučaj doći do suda te prikupljati dokaze u skladu s tom pretpostavkom (Perry i Franey, 2019).

Opis pretrpljenog straha i ranjivosti žrtve

Posebnu pažnju obratiti na uznemirenost žrtve te zabilježiti sve znake uznemirenosti anksioznosti i traumatiziranosti. Opisati stanje žrtve u službenoj dokumentaciji (zapisnicima, službenim zabilješkama), te ukoliko žrtva jasno izražava uznemirenost i strah navesti tačne riječi koje koristi.

Voditi računa da postoji mogućnost da žrtva u tom trenutku ne želi ili nije spremna da govori o pretrpljenom strahu i uznemirenosti te ne insistirati na tome kako ne bi žrtvu izložili dodatnoj uznemirenosti.³⁵

Voditi računa da bez obzira da li su na žrtvi evidentne fizičke povrede, incident ili događaj mogao je prouzrokovati emotivne i/ili psihološke posljedice. Iako su reakcije individualne i stoga različite, ipak se mogu svrstati u nekoliko kategorija i većina žrtava proživljava neku kombinaciju sljedećih reakcija (Jurčić i sur., 2018):

- Emocionalne reakcije – strah, sram, anksioznost, bespomoćnost, nesigurnost, tuga, depresija, osjećaj gubitka kontrole, napad panike, osjećaj krivnje, nepovjerenje prema drugima, preosjetljivost, promjene raspoloženja i druge intenzivne emocionalne reakcije;

³⁵ Žrtve zločina motiviranih mržnjom često doživljavaju traumu i ekstremnu anksioznost, čak i u slučajevima bez fizičkih ozljeda. Za razliku od ostalih nasilnih zločina, zločini iz mržnje pogadaju žrtvine najdublje osjećaje jer je motiv zločina njihov identitet ili osobnost. Zbog toga se žrtva može osjećati bespomoćno, nesigurno i u stalnom strahu od opasnosti, čak i ako je počinitelj uhvaćen. Međutim, neke žrtve neće nužno osjećati traumu i anksioznost kao posljedicu doživljenog nasilja, ali to ne znači da je njihovo iskustvo pretrpljenog zločina iz mržnje manje važno. Vidi više: Podrška žrtvama zločina iz mržnje na osnovu spolne orijentacije, rodnog identiteta i rodnog izražavanja, Praktični priručnik, Projekt „Come forward: Osnaživanje i podrška, Podrška žrtvama zločina iz mržnje na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i rodnog izražavanja (2014-2020), Zagreb, strana 38;

- Fizičke reakcije – ošamućenost, drhtavica, napetost mišića, psihomotorne smetnje, znojenje (ponajviše dlanova), glavobolje, povećana osjetljivost na svjetlost, osjećaj hladnoće u donjem dijelu tijela (osobito stopalima), lupanje srca, visok krvni pritisak, nizak šećer u krvi, probavne smetnje, pobuđenost, teškoće u govoru, otežano disanje, različiti stepeni šoka;
- Bihevioralne reakcije – povučenošću, odbijanje komunikacije, izolacija, plakanje, agresivnost, izljevi bijesa, nestrpljivost, zloupotreba alkohola ili droga, samoozljeđivanje, pokušaj samoubistva;
- Kognitivne reakcije – dezorijentiranost, zbunjenost, problemi s koncentracijom, poteškoće s govorom, zaboravljivost, rastresenost.

Voditi računa da reakcije žrtve na pretrpljeni incident/događaj mogu biti različite i mogu se kretati od vidne uznemirenosti do toga da žrtva uopće ne ispoljava znake uznemirenosti. Stoga, pored dobre educiranosti o radu sa žrtvama potrebna je velika doza razumijevanja, strpljenja i senzibiliteta u postupanju sa žrtvama.

Prilikom rada sa žrtvama zločina iz mržnje i diskriminacije, uzeti u obzir sljedeće (Jurčić i sur.,2018):³⁶

- moguće je da se žrtva neće sjećati nikakvih ili se neće sjećati dovoljno detaljnih informacija vezanih za incident;
- žrtva možda neće moći dati detaljnu i preciznu izjavu;
- žrtvina izjava može biti vrlo detaljna i precizna u opisu nekih dijelova incidenta, dok u drugim dijelovima može biti vrlo nejasna ili čak kontradiktorna (primjerice, žrtva se možda detaljno sjeća počinioca, ali se ne sjeća šta se dogodilo nakon napada);
- žrtva može biti koncentrirana na detalje koji su nevažni u krivičnom postupku;
- žrtva može izgledati zbunjeno ili rastreseno;
- žrtva može poricati da je doživjela zločin iz mržnje;
- žrtva je možda bila seksualno napadnuta, a želi razgovarati samo o fizičkom aspektu napada;
- žrtva može imati problema s razumijevanjem pitanja;
- žrtva može izgledati zbunjeno za vrijeme razgovora;
- nasilje motivirano mržnjom može se temeljiti na više osnova (npr. rod, vjera, etnicitet, invaliditet ili izbjeglički status) – osigurajte da su sve osnove mržnje prepoznate;
- žrtva može imati zdravstvenih poteškoća uzrokovanih stresom za vrijeme svjedočenja (npr. napadi, agresivni ispadi, ekstremna anksioznost koja može dovesti do napada panike);
- žrtva može izgledati rastreseno i/ili gubiti koncentraciju za vrijeme razgovora;
- žrtva može doživjeti flashbackove napada za vrijeme razgovora;
- žrtva može da ne odaje nikakvu emocionalnu reakciju ili izgledati nezainteresirano za to što je doživjela;
- žrtva može imati poteškoća s govorom;
- moguće je da žrtva doživljeno nasilje opiše kao da se dogodilo nekome drugome (npr. u trećem licu);
- žrtva može djelovati nepovjerljivo i neprijateljski raspoložena;
- žrtva može biti pod uticajem lijekova, alkohola ili droga.

Istraga drugih okolnosti

Identificiranje određenih okolnosti doprinosi rasvjetljavanju krivičnih djela nasilja nad LGBTI osobama, odnosno krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Prema Maljevac i Vujović, 2013:

- Jezik je veoma često krucijalni element u procesuiranju krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Zbog toga je potrebno da policijski službenici uočavaju svaku rečenicu ili riječ koja u sebi sadrži predrasude, nakon čega ih obavezno treba da dokumentiraju;
- Grafiti koji su zatečeni na mjestima vezanim za konkretno krivično djelo počinjeno iz mržnje treba da budu uslikani i na taj način evidentirani. Potrebno je prikupiti sve relevantne informacije o tim grafitima (način na koji su izrađeni, tehnika, korišteni materijal i sl.) prije nego što oni budu uklonjeni zbog uvredljivog sadržaja koji može uticati na članove zajednice;
- Materijalnu štetu nanесenu izvršenjem krivičnog djela počinjenog iz mržnje potrebno je adekvatno dokumentirati (fotografirati i preuzeti druge prikladne radnje), te evidentirati visinu i način njenog nastanka. Ovo je posebno važno uraditi zbog toga što će incident koji podrazumijeva oštećenje tuđe stvari, prema pozitivnim propisima u Bosni i Hercegovini, sasvim sigurno biti kvalificiran kao krivično djelo;
- Tjelesne povrede su česta posljedica krivičnih djela počinjenih iz mržnje. One treba da budu dokumentirane, a fotografska zabilješka jedan je od najpoželjnijih načina da se to učini. Upravo se na taj način mogu postići željeni efekti u toku suđenja;
- Predmete koji se prema krivičnom zakonu mogu oduzeti ili koji se mogu upotrijebiti kao dokaz u krivičnom postupku treba oduzeti na zakonom propisan način, posebno imajući u vidu opasnost od odlaganja. Oduzeti predmeti mogu biti ključni dokazi jer pripadnici organiziranih grupa mržnje na njima često imaju vlastite simbole;
- Simboli mogu ukazati na postojanje krivičnog djela počinjenog iz mržnje. Zbog toga policijski službenici treba da poznaju neke od njih (npr. kukasti krst ili obilježja nekih ekstremističkih grupa ili grupa mržnje). Takve simbole moguće je zateći na grafitima, urezane u imovinu, nalijepljene u vidu plakata, sadržane u prijetećim pismima i sl. Simboli se često mogu označavati i brojevima i na druge načine, te će u određenim slučajevima biti potrebno angažirati i eksperte za tu oblast.

Nasilje u porodici

Kao posebna okolnost u slučajevima nasilja nad LGBTI osobama može se javiti i nasilje u porodici. Mnoge LGBTI osobe skrivaju svoju stvarnu seksualnu orijentaciju i rodni identitet od članova porodice zbog neinformiranosti, nerazumijevanja i predrasuda unutar porodice. Čest je slučaj i da su LGBTI osobe žrtve nasilja u porodici koje je upravo tim nerazumijevanjem i predrasudama u porodici. Ovdje nailazimo na problem jer se nekada ovakvi slučajevi tretiraju kao krivično djelo počinjeno iz mržnje, a nekada kao krivično djelo protiv braka, porodice ili maloljetnika.³⁷ Vrlo je bitna educiranost i osposobljenost policijskog službenika/ice koji/a će na terenu u slučajevima nasilja u porodici znati prepoznati koji su od tih slučajeva motivirani predrasudama i predložiti tužilaštvu pravilnu kvalifikaciju djela.

Policijski službenici/e moraju imati u vidu da osoba koja je u pratnji žrtve nasilja u porodici može biti zlostavljač. U takvim okolnostima, poželjno je nakratko razdvojiti žrtvu i partnera/roditelja i postaviti pitanja kao što su: Da li se osjećate sigurno kod kuće? Da li ste od ikoga ko vam je blizak doživljavali da vas udari, povrijedi ili da vam prijeti? Postoji li neki razlog zbog kojeg bi vam bilo neugodno ili zbog kojeg ne biste bili u mogućnosti da iskreno odgovarate na pitanja u prisustvu vašeg pratioca (Perry i Franey, 2019)?

Podnošenje izvještaja

Potrebno je posvetiti veliku pažnju sačinjavanju izvještaja kako bi obuhvatio sve bitne okolnosti i činjenice na kojima se zasniva predmet i kako bi iz izvještaja bila vidljiva sva bitna obilježja krivičnog djela. Prema Maljevac i Vujovic (2013) „izvještaji moraju biti pisani na način da:

- motiv za izvršenje krivičnog djela bude preliminarno jasno naznačen,
- jezik bude nedvosmislen,
- bilo koji pokazatelji mogućih predrasuda budu jasno naznačeni,
- sadrže preliminarnu kvalifikaciju krivičnog djela.“ (str. 49)

U najvećem broju slučajeva, polazna osnova za rad tužilaca su izvještaji koje im podnesu policijski službenici. Imajući u vidu da tužilac daje kvalifikaciju djela na osnovu tih izvještaja, za pravilnu kvalifikaciju djela zločina iz mržnje, neophodno je da iz izvještaja jasno bude vidljiva **predrasuda kao motiv za izvršenje djela**. Takvi bi izvještaji, prema Maljevac i Vujović (2013) između ostalog, trebali imati sljedeće komponente:

- dokaze o zloj namjeri prikupljene od žrtve, njene porodice ili prijatelja, susjeda, saradnika, svjedoka;
- pojedinosti o svim prethodnim incidentima protiv žrtve;
- pojedinosti o svim prethodnim incidentima u koje je bio uključen počinitelj;
- uticaj krivičnog djela na zajednicu;
- vjerovatnost ponovnog izvršenja djela;
- stav o sigurnosti žrtava i njihove porodice;

- relevantne informacije prikupljene od drugih agencija (npr. socijalna služba i sl.);
- postojanje nekih drugih pokazatelja;
- detalje o zabrinutosti/uvjerenju da žrtva prikriva određene karakteristike, npr. da se radi o transrodnoj ili osobi homoseksualne orijentacije.

Ipak, u konačnici pravnu kvalifikaciju djela daje postupajući tužilac i isti nije obavezan kvalifikacijom koju predlože policijski službenici u svom izvještaju.

Preporuke za policijske agencije za unapređenje sistema vođenja i upravljanja predmetima nasilja nad LGBTI osobama

- Potrebno je posebno označavati predmete zločina iz mržnje;³⁸
  - Potrebno je uspostaviti Evidenciju zločina iz mržnje i u istu unositi podatke o krivičnom djelu odnosno prekršaju, počiniocu, oštećenim osobama i motivu;
  - Potrebno je uspostaviti tzv. „track record“ – praćenje predmeta od saznanja za događaj pa sve do završetka postupka (prekršajnog i krivičnog);
- Uspostaviti metodologiju prikupljanja i analize podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu kojih bi vlasti mogle prepoznati lokacije gdje se incidenti i događaji dešavaju, lokacije koje zahtijevaju veće vidno prisustvo policijskih službenika i kako bi se identificirale zajednice kojima je potrebno pružiti dodatnu pomoć i zaštitu.
  - U planove i programe obuka policijskih službenika/ca uključite redovne, kontinuirane obuke iz oblasti ljudskih prava i zločina iz mržnje;
  - Planovi i programi policijskih akademija za školovanje i osposobljavanje policijskog osoblja moraju sadržati obavezne kurikulume iz oblasti ljudskih prava i zločina iz mržnje;
  - Veoma je bitno da policijski službenici/e razvijaju lične kontakte sa osobama iz lokalne LGBTI zajednice, naročito s predstavnicima LGBTI organizacija, kako bi bolje razumjeli potrebe zajednice, potaknuli odnos povjerenja s policijom. Stoga je potrebno uspostaviti saradnju sa institucijama i organizacijama koje bi u konkretnom slučaju zločina iz mržnje mogle pružiti podršku i pomoć žrtvama, npr. organizacijama civilnoga društva, kao što je Sarajevski otvoreni centar iz Sarajeva i slične organizacije.

LITERATURA

- Bajraktarević Pajević, D. (2016). Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za policiju. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Banović D., Čaušević J., Dekić S., Finn R. (2015). Život van zadatih normi: Transrodnost u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Basic, D., Dizdar, A. (2018). Nasilje u porodici nad LGBT osobama: Analiza stanja i preporuke. Sarajevo: Sarajevo: Edicija Human Rights Papers (39) Sarajevskog otvorenog centra.
- Bell, J., (2002). Deciding When Hate is a Crime: The First Amendment, Police Detectives, and the Identification of Hate Crime, *Rutgers Race and the Law Review*, Vol. 4. br. 30(2002), str. 30-72. Dostupno na: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2292567>.
- Berrill, K. T. & Herek, G. M. (1990). Primary and secondary victimization in anti-gay hate crimes: Official response and public policy. *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 5, No. 3, pp. 401-413.
- Berrill, K. T., Herek, G. M. (1990). Primary and secondary victimization in anti-gay hate crimes: Official response and public policy. *Journal of Interpersonal Violence*,5(3): 401-413.
- Chuang, H. T., I Addington, D. (1988). Homosexual Panic: A Review of its Concept. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 33(7): 613-617.
- Cvjetković D., Vasić V. (2017). Ka odgovornom i profesionalnom postupanju sa lezbejkama, gejevima, biseksualnim i interspolnim osobama: Priručnik za predstavnike/ce institucija koje djeluju na području općina, gradova i kantona u BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- De Sanctis, F. (2014) Značaj procesuiranja govora mržnje u postkonfliktnim državama: lekcije iz Bosne i Hercegovine i lekcije za Bosnu i Hercegovinu, *Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*, Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Dota, F. (2011), *Priručnik o suzbijanju nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike/ice*. Zagreb: Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost.
- Finn, P., McNeil, T. (1987). Bias crime and the criminal justice response: A summary report (pripremljeno za National Criminal Justice Association). U Kuehnle, K. i Sullivan, A. (2001) *Patterns of Anti-Gay Violence: An Analysis of Incident Characteristics and Victim Reporting*. *Journal of Interpersonal Violence*, 16(9): 928-943.
- Gross, L. i dr.(1988). *Violence and discrimination against lesbian and gay people in Philadelphia and the commonwealth of Pennsylvania*. Philadelphia: Philadelphia Gay and Lesbian Task Force.
- Herek, M. G., Gillis, J., Cogan, R. J. (2009). Internalized Stigma Among Sexual Minority Adults: Insights From a Social Psychological Perspective. *Journal of Counseling Psychology*, 56: 32-43.
- Jurcic, M., Dombos, T., Sándor, B., Kárpáti, J., Viggiani, G., Mills, K., ... & Vallvé, X. (2018): Podrška žrtvama zločina iz mržnje na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i rodnog izražavanja – Praktični priručnik, Projekt „Come forward: Osnaživanje i podrška žrtvama zločina iz mržnje na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i rodnog izražavanja (2014-2020). Dostupno na: http://www.lgbthatecrime.eu/handbook/pdf/Working%20with%20Victims%20of%20Anti%E2%80%93LGBT%20Hate%20Crimes_cro.pdf
- Kuehnle, K., Sullivan, A. (2001) *Patterns of Anti-Gay Violence: An Analysis of Incident Characteristics and Victim Reporting*. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 16, No. 9, pp. 928-943.
- Kesić, T., Bjelovuk, I. i Žarković, M. (2017): *Odgovor policije na zločine iz mržnje*. Sarajevo: Kriminalističke teme br. 5 (2017), str. 320-335.
- Lalić, V. (2014) *Sociološki aspekti zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini u Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*, Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja, 17-35.
- Lučić-Čatić, M. i Bajrić, A. (2013) *Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.
- Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D., Kavazović, M. i Bojanić, N. (2016). *Hate Crime or Hate Speech: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina*. Tematski zbornik radova međunarodnog značaja sa Međunarodnog naučnog skupa „Dani Arčibalda Rajsa“, str. 421-433.
- Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2017). *Nedostaci kaznene politike Tužiteljstva BiH i Suda BiH u slučajevima zločina iz mržnje i govora mržnje*. *Kriminalističke teme – Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, br. 5 (2017), str. 351-368;
- Lučić-Čatić M., Bajraktarević Pajević, D. i Muratbegović, E. (2018). *Attitudes about hate crimes toward lesbians and gay men among police officers: CaseStudy of Police Forces of Canton Sarajevo*, *Conference Proceedings: Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe – From Common Sense to Evidence – based Policy – making*, str. 159-168.
- Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. i Kavazović, M. (2018). *Evidence and Hate Crime: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina*, *Conference Proceedings – the International Scientific Conference Better Future: The Rule of Law, Democracy and Polycentric Development*, str. 103-112..
- Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. i Kavazović, M. (2019). *Zainteresiranost policijskih službenika za postupanje i educiranje o zločinima iz mržnje prema homoseksualnim muškarcima i ženama (studija slučaja Ministarstva unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo)*, *Zbornik VI Međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu“*.
- Maljevac, A., Vujovic, S. (2013). *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika i Udruženje tužilaca/tužitelja Federacije Bosne i Hercegovine.
- McLaughlin, K. A. et al. (2000), *Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals*. Newton: National Center for Hate Crime Prevention i Education Development Center, Inc. Dostupno na: https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/reports/

- responding/files/ncj182290.pdf.
- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (2012), Borba protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Analiza incidenata motiviranih predrasudama počinjenih u Bosni i Hercegovini sa preporukama. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini.
  - Numanovic, A. (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2.: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
  - Office for Victims of Crime (2014). Responding to Transgender Victims of sexual Assault. Dostupno na: <https://www.nsvrc.org/publications/guides-websites/responding-transgender-victims-sexual-assault>
  - OSCE/ODIHR. (2009) Hate Crime Laws: A Practical Guide. Warsaw: OSCE/ODIHR.
  - OSCE/ODIHR. (2009) Preventing and responding to hate crimes: A resource guide for NGOs in the OSCE region. Warsaw: OSCE/ODIHR.
  - OSCE/ODIHR (2010). Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: priručnik za Bosnu i Hercegovinu. Warsaw: OSCE/ODIHR;
  - OSCE/ODIHR (2012). Training Against Hate Crimes for Law Enforcement: Curriculum for trainers. Warsaw: OSCE/ODIHR;
  - Perry J. & Franey P., (2019). Policijsko postupanje u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje nad LGBTI osobama: Obuka za profesionalni policijski odgovor. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Agencija za ravnopravnost spolova.
  - Pikić, A. & Jugović, I., (2006). Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izvještaj istraživanja. (Violence against lesbians, gay men and bisexuals in Croatia: research report.) Zagreb: Kontra.
  - Popov M., Jurčić M., Bandalo A. Labavić N. (2011). Priručnik o suzbijanju nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike/ce. Zagreb: Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost.
  - Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence” - Conclusions and recommendations emanating from the four regional expert workshops organized by OHCHR, in 2011, and adopted by experts in Rabat, Morocco on 5 October 2012.
  - Responding to Hate Speech against LGBT people (2013): London: Article 19, web site: <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/37343/LGBT-Incitement-Paper-30-Sept-AS-FINAL.pdf>.
  - Sarajevski otvoreni centar (2016), Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
  - United States of America/Department of Justice/Community Research Associates (1999), National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=186784>.
  - Vasić V. (OSCE/ODIHR) (2016). Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: priručnik za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
  - Vladana V., Bošnjak E., Pandurević D., Isić L., Blažević J., Huremović L. (2018). Rozi Izvještaj: Godišnji izvještaj o stanju prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
  - Williams, M., Robinson, A. (2004). Problems and prospects with policing the lesbians, gay and bisexual community in Wales. *Policing and Society*, 14(3): 213-232.
  - Pravni izvori
  - Kantonalni sud u Sarajevu. Presuda br. 09 0 K 018537 13 K od 07.07.2014. godine.
  - Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik BiH, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10.
  - Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik Brčko distrikta BiH, br. 10/03, 45/04, 6/05, 21/10.
  - Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Sl. novine FBiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.
  - Kazneni zakon Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13, 64/17;
  - Zakon o sigurnosti održavanja sportskih takmičenja u Zeničko-dobojskom kantonu, Sl. novine Zeničko-dobojskog kantona, 2/06.
  - Zakon o javnom okupljanju Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik Brčko distrikta BiH, br. 28/12.
  - Zakon o javnom redu i miru Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik Brčko distrikta BiH, br. 32/209 i 14/10 - ispr.
  - Zakon o javnom redu i miru Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br. 11/15.
  - Zakon o javnom servisu televizije Federacije BiH, Sl. novine FBiH, br. 48/08.
  - Zakon o prekršajima Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik Brčko distrikta BiH, br. 24/07, 06/12 i 11/12.
  - Zakon o prekršajima Federacije BiH, Sl. novine FBiH, br. 31/06.
  - Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Federacije BiH, Sl. glasnik FBiH, br. 18/07 i 7/08.
  - Zakon o prekršajima Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br. 34/06, 1/09 i 29/10.
  - Zakon o radio televiziji Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br. 49/0, 73/08 i 42/10.
  - Zakon o ravnopravnosti spolova BiH – prečišćeni tekst, Sl. glasnik BiH, br. 32/10.
  - Zakon o sportu Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik BiH, 27/08.
  - Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, Sl. novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, 7/13.
  - Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, Sl. glasnik Unsko-sanskog kantona, 3/11.
  - Zakon o sprečavanju nereda na sportskim priredbama Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br. 106/15.
  - Zakon o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, Sl. novine Kantona Sarajevo, 7/07.
  - Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama kantona Središnja Bosna, Sl. novine Kantona Središnja Bosna, 14/11.
  - Zakon o sprečavanju nereda na sportskim natjecanjima u županiji Zapadno-hercegovačkoj, Narodne novine županije Zapadno-hercegovačke, 14/04.
  - Zakon o sprečavanju nereda na sportskim natjecanjima, Narodne novine, 117/03.;
  - Zakon o sprečavanju nereda na sportskim takmičenjima Hercegovačko-neretvanskog kantona, Sl. novine HNK, br. 03/05.
  - Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. glasnik BiH, br. 59/09, 66/16.
  - Članak pod naslovom „Transrodne i interspolne osobe u BiH i regiji su formalno prisiljene biti nešto što nisu“, www.klix.ba od 30.04.2017. godine.

RECENZIJAJA

Publikacija „Priručnik o postupanju policijskih službenika/ca u slučajevima nasilja nad LGBTI“ autora/ica: Kristine Jozić, Aide Cacan, Marije Lučić-Čatić i Joze Blaževića tekst je koji razmatra aktualna pitanja postupanja pripadnika policijskih agencija u okolnostima nasilja nad LGBTI osobama. No on nije samo to, u sjenci primarne premise o potrebi pripreme jednog stručnog teksta koji bi sadržavao smjernice za postupanje policijskih službenika u okolnostima kada se kao žrtve nasilja pojavljuju LGBTI osobe, uočljiva je i intencija autora/ica da predstave osnovne pojmovne kategorije s područja rodnih studija, prezentiraju bez ikakve zadržke bosanskohercegovačku stvarnost koju karakterizira, kršenje ljudskih prava LGBTI osoba te konačno predstave i krivičnopravni okvir različitih oblika kriminalnog ponašanja potaknutih mržnjom. Sve navedeno, u svojoj supstanci, i jeste najvažnija pretpostavka u razumijevanju činjenice da LGBTI osobe uživaju ista prava i slobode kao i svi drugi građani u Bosni i Hercegovini i kao takvi bez ikakve diskriminacije, pod istim uvjetima, zaslužuju da im se pruži i adekvatna krivičnopravna zaštita. Autori/ice su to nesumnjivo imali u vidu.

Priručnik je strukturiran kroz uvodna razmatranja te četiri poglavlja koji čine logičan, metodološki ispravan i argumentiran slijed razmatranja i osvrt na stanje LGBTI zajednice u Bosni i Hercegovini, potrebu njegova unapređenja sa konkretnim smjericama kako to i učiniti, specifično u okolnostima kada su LGBTI osobe izložene nasilju. Već u uvodnim razmatranjima ukazuje se na visok stupanj nerazumijevanja bosanskohercegovačkog društva prema LGBTI osobama izražen kroz različite vidove netrpeljivosti, pa i mržnje, kao što su homofobija, bifobija i transfobija. Kao glavni uzrok tome ističe se, ponajprije, neinformiranost o postojanju i drugačijih formi seksualnosti i/ili rodnog identiteta, ali i predrasude da su takvi oblici izražavanja seksualnosti vještački umetnuti u društveno tkivo, dekadentni i protivni tradicionalnom razumijevanju identiteta i ponašanja ljudske jedinice u Bosni i Hercegovini. Nažalost, nerazumijevanje, strah i mržnja od „drugog i drugačijeg“ sežu na ovim prostorima daleko u prošlost, te su prisutni u velikom obimu i danas, čemu svakodnevno svjedočimo. Stoga se kao imperativ nameće potreba za poduzimanjem širokog spektra društvenih aktivnosti s ciljem boljeg razumijevanja LGBTI osoba, njihovih potreba, jednakih prava i sloboda te posebno krivičnopravne zaštite ovih osoba s obzirom na njihovu sasvim izvjesnu izloženost nasilju. Razvijanje senzibiliteta policijskih službenika prema LGBTI osobama, prepoznavanje krivičnih djela iz mržnje te jačanje kapaciteta policije u borbi protiv nasilja nad

LGBTI osobama, kao istaknuti sveukupni cilj priručnika, upravo su na tom putu.

U prvom poglavlju priručnika predstavljeni su temeljni pojmovi iz okvira skraćenice „LGBTI“, koju čine: „lezbejke“, „gej osobe“, „biseksualne osobe“, „transrodne osobe“ i „interspolne osobe“. Poznavanje značenja svakog od navedenih pojmova preduvjet je njihove ispravne identifikacije i u skladu s tim prepoznavanja mogućeg diskriminatornog ponašanja usmjerenog prema tim osobama. U istom poglavlju, a u vezi sa LGBTI pojmovima, autori/ice detaljno razmatraju kontekste seksualne orijentacije, rodnog identiteta i interspolnosti s ciljem potpunijeg razumijevanja šta su LGBTI osobe, koje su njihove potrebe i zašto u odnosu prema njima ne smije biti diskriminacije. Slijedi potom analiza homofobije, transfobije, stereotipizacije i diskriminacije kao pojmovnih okvira u kojima treba tražiti uzrok nerazumijevanja, diskriminiranja i nasilja prema LGBTI osobama.

U drugom poglavlju, u potpunosti objektivno i sa nizom argumenata koji potkrijepljuju izneseno, učinjen je osvrt na položaj LGBTI osoba u društvenom okruženju u Bosni i Hercegovini i činjenicu da su te osobe podvrgnute različitim vidovima socijalnog distanciranja, izolacije, neprihvatanja i nasilja, usljed čega su nerijetko i u okvirima svojih porodica i prirodno sebi najbližih osoba prisiljene da kriju svoju seksualnu orijentaciju, identitet ili spolna obilježja. Vrlo vrijedan dio teksta u ovom poglavlju predstavljaju konkretni primjeri institucionalnog kršenja prava i sloboda ovih osoba, koji sa stajališta demokratskog pravnog poretka, koji se prvenstveno i temelji na postulatu poštivanja tih istih prava i sloboda, predstavlja višestruko opasniji vid postupanja negoli je to kriminalno ponašanje pojedinca. Statistika stanja prava LGBTI osoba u koju su uključeni svakodnevni život LGBTI osoba, te dokumentirani slučajevi krivičnih djela počinjenih iz mržnje prema LGBTI aktivistima i osobama samo je potvrda prethodno iznesenih konstatacija o izloženosti ove populacije nerazumijevanju, diskriminaciji i nasilju.

Pregled pravnog okvira uređenja zločina iz mržnje i govora mržnje u trećem poglavlju, zajedno sa elementima istraživanja i dokazivanja krivičnih djela počinjenih iz mržnje predstavljenim u četvrtom poglavlju čine centralni i sa stajališta njegova naslova i sveukupnog cilja zasigurno i najvažniji dio priručnika. U okviru prezentacije pravnih rješenja u vezi sa zločinima iz mržnje i govorom mržnje učinjen je poseban osvrt na odredbe materijalnih krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini i inkriminacije u kontekstu krivičnog djela izazivanje mržnje razdora i netrpeljivosti, ali i mržnje kao kvalifikatorne okolnosti kod niza krivičnih djela, te mržnje kao otegotne okolnosti onda kada je ona motivom za počinjenje krivičnog djela, a zakonskim odredbama nije predviđen kvalifikatorni oblik tog djela onda kada se kao motiv njegova izvršenja pojavljuje mržnja. Pored krivičnopravnog aspekta autori/ice su predstavili i niz drugih propisa koji su u razmatranjima o pravnom okviru zaštite pripadnika LGBTI zajednice, rijetko u fokusu, a predstavljaju neizostavan segment adekvatnog odgovora društva na nasilje uključujući tu dakako i nasilje prema LGBTI populaciji. To su prekršajnopravni okvir, također pravni okvir koji uređuje javna okupljanja, rad medijskih servisa i dr.

U svojim daljnjim izlaganjima, a u vezi sa istraživanjem i dokazivanjem krivičnih djela počinjenih iz mržnje, autori/ice ukazuju na detektiran veliki broj poteškoća i nedostataka s kojima se pravni sistem u našoj državi susreće, temeljeći takve svoje konstatacije na nizu izvješća međunarodnih i lokalnih organizacija. Ovo posebno dolazi do izražaja po pitanju nesrazmjera u broju registriranih incidenata iz mržnje i broju podignutih optužnica, odnosno procesuiranih predmeta pri čemu najveću odgovornost, kako se čini, snose policijski službenici, s obzirom da se neadekvatan pravni odgovor na ova krivična djela pripisuje na prvom mjestu njima. U tom smislu, autori/ice su, vodeći se detektiranim poteškoćama i nedostacima, opravdano sugerirali/e niz rješenja i smjernica za njihovo prevladavanje, na prvom mjestu isticanjem indikatora za prepoznavanje predrasuda kao motiva, potom naglašavanjem potrebe za vođenjem povezanih istraga i senzibilizacije osobnih vrijednosnih stavova policijskih službenika, kao i smjericama za kontakt sa žrtvom, potrebu blagovremenog postupanja i prikupljanja dokaza, istragu drugih okolnosti, te sačinjavanje izvještaja. Na samome kraju je i nekoliko preporuka posebno prilagođenih policijskim agencijama

za unapređenje sistema vođenja i upravljanja predmetima nasilja nad LGBTI osobama.

Temeljem naprijed iznesenog, bez ikakve sumnje se može potvrditi kako sadržaj i ciljevi priručnika predstavljaju značajan doprinos boljem razumijevanju stanja i potreba LGBTI zajednice i specifično unapređenju zaštite pripadnika i aktivista ove populacije u Bosni i Hercegovini. Kao članu akademske zajednice, ali i običnom čovjeku, čini mi zadovoljstvo preporučiti ovaj priručnik svima onima koji su zainteresirani za upoznavanje sa problemima LGBTI zajednice u Bosni i Hercegovini, a posebno pripadnicima policijskih agencija kojima je i namjenjen, te isto tako tužiteljima i sudijama, kao i svima onima koji se u u svom profesionalnom domenu bore protiv nasilja, uključujući i nasilje nad LGBTI osobama.

Sarajevo, 26. avgusta 2020. godine

Prof. dr. sc. Haris Halilović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726-055.3:351.751(497.6)(035)

PRIRUČNIK o postupanju policijskih službenika/ca u slučajevima nasilja nad LGBTI osobama / [Kristina Jozić ... [et al.]. - Sarajevo : Udruženje "Mreža policijskih službenica", 2020. - 42 str. : fotogr. ; 30 cm

Bibliografija: str. 39-40 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-8512-0-0

1. Jozić, Kristina

COBISS.BH-ID 40824838

U D R U Ź E N J E
MREŽA POLICIJSKIH
SLUŽBENICA

Gift of the United States Government

UNITED STATES EMBASSY
BOSNIA AND HERZEGOVINA